

1933

MINOCIN

М И

ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЧВЕРТЬРІЧНИЙ
ЖУРНАЛ КНИГА І
ОСІНЬ 1933 р.

„ВАРЯГ”

**Видано під редакцією І. В. Дубицького
Технічне оформлення — Модеста Куницького
Окладинка роботи Петра Холодного**

БОГДАН ЛЕПКИЙ

З М О Ї Х В І К О Н

П О Е З І І

Білий двір над тихою рікою.
Парк старий, великий ніби гай.
Заросли давно стежки травною,
Не журчить, не плеще водограй.

Тільки все ще Псіхе мармурова
Розгортає білі рамена,
Ніби каже: „Я така чудова.
Ось уста мої, цілуй їх, на!”

Давних ікон
Краса й глибінь...
Прийшла, як сон,
Пройшла, як тінь.

В душі тепер
Сніги, зима...
Хтось там умер,
Когось нема.

Прийшла, як сон,
Пройшла, як тінь,
З моїх вікон
Глибінь... глибінь...

Вишневий сад при хаті,
Дубовий перелаз,
І липи росохаті
І роси, як алмаз.

Пахуча нічка в маю,
З під стріхи веться дим...
Мов тихий сон о раю
Над пеклом життєвим.

Не знаю, чи це ніч, чи день,
Яка пора, яка година,
Чи гай лунає від пісень,
Чи в полонинах хуртовина, —

Не знаю, чи це тишина
Круг мене, чи ревуть гармати, —
Лиш знаю, що тебе нема
І що, дарма тебе шукати.

АНДРІЙ КРИЖАНІВСЬКИЙ

М І С Т А І Л Ю Д И

Новеля перша з циклю „Мертвих Душ“.

... І живем за межою прокляття
І чекаем даремно і вперто...

ЕВГЕН МАЛАНЮК.

Прольог — Схема

(— Розділ патетичний —)

I . . . Вчора мені приснився Гоголь. Він йшов Миргородською вулицею і байдуже вимахував кийком. На ньому була миколаївська шинеля з „пелериною”, довга й руда від сонця. Він йшов, думав, завернув в заулок, уважно оминув свиню, що порпалась в болоті, потім вииняв з кишені табакерку, висипав в долоню тютюну й понюхав. Я навіть пригадую: його черевики були трохи заляпані болотом і взагалі мали якийсь дивний, несучасний вигляд. Можливо навіть, що це не були черевики, а чоботи, такі, які під штанами із штрипками носили тоді франтуваті „засідателі”.

— Вчора мені приснився Гоголь.

Шановний читачу!

Я вводжу тебе в коло своїх настроїв.

Я знаю: біля розхлябаного дому, з кольонами й антресолями, ще досі стоїть „тарантас” невгамонного Чічікова . . .

Він вмер — Гоголь (Нікалай Васильєвіч), але живе його місто і стеляться дороги у невідому далеч, ідуть дороги через незримий край, мертві душі бредуть молодшим шляхом і не міраж вони, не фікція, не уява розгоряченого мозку, а дійсність . . .

Місто ! . .

Шановний читачу! Крий Боже, я не говорю ані про твоє місто, ані про яке не будь інше, означене на мапі крапкою. Мені просто приспівся Гоголь, миргородська вулиця і свині в калюжах. А тоді я подумав про місто, про жидівський ринок, де так млосно пахне зогнілими овочами і де дбайливі господині зі своїми кошиками, діляться прекрасними, найновішими, інтересними міськими новинами. Тоді я подумав про незграбні бані розлізлої церкви, де колись бородатий поліцмайстер уважно слухав молебнів і підспівував басом, а потім виходив, оточений пошаною, і елеиний „батюшка” кліпав повіками, тер свої руки, запрошував:

„На румочку будь ласка! Не відмовте... хе - хе!.” Я подумав також про міщанську естетику хатинок з рожевими завісочками, яка знає не тільки пісочок на доріжках перед зашкленими ганками, але знає також чудові олеографії по стінах, і вишитих півнів на рушниках, і золотий самовар тихими вечорами, який посилає у весьвіт (— конче у весьвіт, тому що самовар — символ) свої прекрасні самоварні симфонії.

— О читачу!

Я ввожу тебе лише в коло своїх настроїв. Я говорю далі: (Місто!) Жидівський цвинтар біліє своїми пам'ятниками. Миколаївські мури гімназії виринають жовті й загадкові мов дійсний „храм науки”.

За гімназією парк, порізані лавки (—серце й стріли), порохи, клюмби в порохах, собаки бігають по порослих стежках... Потім млин, ріка, міст... З ріки пахне брудною білизною; кілька жидеят порпаються в болоті...

— І врешті жита, простір, вітри... Знову біжать дороги у невідому далечінь (—... Ні, не дороги це, а молошний шлях...) і сонце сідає за сині лі-

си, за якими не міражем, а дійсністю встають мертві душі.

Місто... ще місто... тиша, простір, вітри...

— Мій краю!

Невжеж нам, піснярам твого життя судилось бути лише нащадками геніяльного „Нікалая Васільєвіча”? Невжеж тебе ще й досі огортає павутиння безмежного сну, невжеж ми ніколи не напишемо так, як писали ті, що пробили нас списом своєї північної твердості.

І невжеж сотки міст (— а може їх мільйон... Ні, я не знаю, я не хочу знати географії) втекли в безпросвітний очеретяний Сибір, невжеж очі міст—це очі далекого китайського Будди, коли його дурні, східні очі блищать для китайців справжньою мудрістю життя.

— Місто! . . . . .

. . . . .

Вчора мені приснився Гоголь. Він нюхав табаку, дивився в небо й думав. Ціла його постать нагадувала вчителів в провінціальних гімназіях. І так, як у них (у тих, що викладають в задушних клясах про нудні, нікому не потрібні речі) його очі були мертві . . . . .

Розділ перший.

(про те як ішли дні...)

П . . . Провінція... т-а-к!..

— Це був фон, шановний читачу. Кожна новеля мусить мати свій фон. Тепер новеля не лірика і не масне оповідання. Вона — життя. В ній виходять і приходять люди, родяться й вмирають так, як і все в житті. В ній (в новелі) автор мусить аккомодуватися до побуту, а „герої” — виростати з оточення. І герої (чи то пак краще — персонажі) — лише символи, якими оперує авторський мозок, поринаючи в деталі побуту. Персонажі — це синтеза з’явищ. Аналіза з’явищ в увагах, гльоссах. Аналіза з’явищ між віршів. Вона — шифр.

— Це був фон.

А ось оповідання:

Це розділ про Варфоломія Харитоновича. Дін — дон — дін ... Годинник дзвонить третю. Тоді до власного дому приходить Варфоломій Харитонович, старший бухгалтер державного банку, і Аделяіда Максимівна, його жінка, зідхає: „Боже мій, як ти запрацьовуєшся, Варфущечка”.

Звичайно Варфоломій Харитонович думає так: Цифри, білянс ... Темні, загадкові конта приходять і відходять у безвість. Конто товарів ралтом всміхається довгим рядом цифр... Звичайно

Варфоломій Харитонович думає так: Млин Цукермана... фактура... відсотки платити 20-го наступного місяця...

І перед ним переходять люди. Ні, це все пентенти...

Варфоломій Харитонович не підносить очей від книг, що подібні до біблій в старому пергаментському віці.

Але сьогодні Варфоломій Харитонович не може думати про цифри й відсотки, бо він думає про інше.

— Сьогодні директор закликав його до себе. Варфоломій Харитонович прийшов з течкою, з паперами, з звітом... Варфоломій Харитонович хотів навіть спитати:

„А що робити з Торговельним Банком?“

Але директор навіть не запросив його сісти. Директор сидів похмурий в своєму директорському фотелі, за своїм масивним директорським бюроком і казав:

„Виявляється, що донька ваша сиділа в вязниці... те-е-кс...“

Директор закурив цигару й додав:

„Для мене це дуже неприємна несподіванка!..“

— Враз у Варфоломія Харитоновича затрусилися коліна.

Варфоломій Харитонович думав про цифри, про білянс і відсотки.

Варфоломій Харитонович ніколи не думав про свою доньку. (—Крий Боже!)

Але тепер він дивився на голене, грубе лице зверхника і бачив іронічні очі, жорстокі іронічні очі в тисячах директорських зморшок.

— Тоді Варфоломій Харитонович:

„Пане... Директоре!..“—І голос його безнадійно дріжав.

Але директор махнув рукою...

— Дін — дон — дін...

(третя година).

Це розділ про Варфоломія Харитоновича!
... А Аделяїда Максимівна за обідом!

„Знаєш, Варфушечка, Ірена прислала листа!“
(за вікнами шуміли липи. Йшов липень, з липами на старих дорогах, з липами біля танків і вікон... Липовий цвіт сушать. А потім липовий цвіт відварюють і дають на піт, від застуди, від хрипки, від шлунка. І приють в подушках, в ватних ковдрах, в перинах, під образами, під лямпатами...)

... Аделяїда Максимівна — добра жінка. В неї пухке біле лице з веснянками біля носу. Вона так прекрасно робить кавовий лікер і оріховий торт, і пиріг з грибами... Але... вона не знає, коли і що треба сказати. Вона не знає, що життя має свої турботи, свої болючі, напухлі місця, котрих не варто торкатися.

Вона думає, що життя це радість, що треба жити від Різдва до Великодня, від Великодня до Зелених Свят, а від Зелених Свят до Спаса (— І ось тоді на Різдво—кутя й холодець, на Великдень—баби, мазурки й порося під хроном... Дні ж, будні— це чекання й громадження запасів...)

Колись давно і в Аделяїди Максимівни була своя жура. Це було тоді, коли її покинув залізничний контролер Маланченко. Тоді Аделяїда Максимівна хотіла навіть отруїтися... Але це було давно. І зрештою, Аделяїда Максимівна вийшла заміж за Варфоломія Харитоновича, за статочну людину з власним домом. За гратами власного дому відшуміла молодість і самоварним шумом пішли дні, теплі й вигідні, мов призьба в липшеву спеку.

— Але це розділ про Варфоломія Харитоновича. Як я відхиляюся від теми.

Варфоломій Харитонович грубний, великий, трохи недоладний в рухах. Очі пішли в бік, в стиснутих устах солідність старшого бухгалтера. Ходить він повагом, перехиляючись; говорить поволі, соковито і вже ніколи голосно. Чай не Варфоломій Харитонович з конфітурами і з крученими жидівськими бубликами. Вечорами (коли вечір дивиться в вікна власного дому) розкладає пасіянс: „Могила Наполеона“.

Що дня Варфоломій Харитонович ходить до банку, дивиться в грубі книжки, що нагадують пергаментську епоху, і думає свої думи про цифри, білянс і відсотки. І що дня, о третій годині, приходиться до дому, щоб з'їсти обід, а по обіді покластися на канапу й дивитися, як за вікнами цвіте день, слухати, як шумлять липи, ті, що дають такий прекрасний липовий цвіт (— від застуди, від шлунку...)

Тоді Аделяїда Максимівна сідає в фотелі біля вікна й читає свою чудову книжку „Подарунок Господиням“. (Аделяїда Максимівна — добра жінка, і вона має надзвичайні кулінарні здібності. Ні, вона просто геній. Вона так добре робить кавовий лікер, і її бісквіти самі тануть в роті).

А Варфоломій Харитонович говорить:
„Ти знаєш Адель, (це так до Аделяїди Максимівни) вчора я купив льотерійний білет. А пуж нам вдасться щось виграти“.

Так... йшли... дні...

— Але сьогодні день був інший. Сьогодні Варфоломій Харитонович навіть не ліг на канапу. Він пішов в садок і довго блукав між грядок, біля дешевої альтанки, яку міщанська естетика казала вибудувати в бурянах. І думи його були жорстокі, мов шкло, що ріже тіло.

... Як завжди у вечері прийшов піп, прийшов ще вчитель, втрюх сіли до преферансу. Було як

завжди, але день був інший. І Варфоломій Харитонович сидів похмурий, а піп програвав і обурювався. Він говорив:

„Як можна так грати. Це не гра, а якась собача провокація, вибачте за слово...“

За вікнами шуміли липи.

Матушка йшла на кухню, шурхала шовковою спідницею. Оповідала Аделяїді Максимівні про сина. Показувала фотографії, зідхала:

„І в кого він вродився, Господи, Боже Тимій. Такий розумний, такий гарний. Начальники не нахваляться.“

За вечерею піп скаржився на парафіян, що не хочуть його зрозуміти, на тяжкі часи, на безгрошевія.

Тоді Варфоломій Харитонович понуро сказав: „У всякого своє, батюшка... Ось і в мене донька...“

Враз у Варфоломія Харитоновича затрусилось підборіддя.

А Аделяїда Максимівна (добра жінка) хутко запропонувала грибоків, щоб перервати розмову.

— Так йшли дні...

— Дзеленьчала церква розбитими дзвонами.

Піп правив папахиди, ховав і хрестив. В місті родилися діти й вмирали старі.

А Варфоломій Харитонович ходив до банку й приходив до дому. Але по ночах він вже не міг спати. По ночах він перевертався, приймав валеріянові краплі й думав.

І ночі були темні, задушні, з закритими віконницями, з запахом якихось старих, залежалих річей.

.....
Це розділ про Варфоломія Харитоновича. Я написав його так, як наказувало мені „сумління“. Ні, я не творив. Будьте певні. Я тільки писав, як йшли дні.

А йшли вони, як хмари по весняному небі.

Були кучеряві й далекі, і гинули подібні й непо-
дібні за смугою лісів, де золотими ранками вста-
вало сонце.

І в місті, (це знов комишевий Сибір, далекий, як
шум століть...) біля розхлябаного дому з кольонами
й антресолями, все стояв запорошений „тарантас.“

Пахло серединою ХІХ. століття.

На подвірях гавкали собаки, а біля церкви, на
ринку, гнили овочі й сиділи над ними замусолені
жиди, чорні від маломістечкової жури.

День, ще день...

... У місті біжать дні туманом, курявою. Само-
варна спека стоїть в німх підваллях. В кімнатах
цілими днями бреньчать мухи. І пахне в кімнатах
старими, залежалими річами...

День, ще день...

Якось, цілком припадково, (—в Аделяїди Макси-
мівни руки були заляпані тістом) листоноша при-
ніс телеграму.

Там стояло:

Приїжджаю. Ірена.

Тоді Аделяїда Максимівна заплакала. Грубі груди
у неї задріжали мов два великі шматки кисілю,
Аделяїда Максимівна сплеснула білими, пухкими
руками... сказала: „Боже мій, Боже мій!“

Аделяїда Максимівна — добра жінка. Вона
вийшла заміж за Варфоломія Харитоновича, за
статочну людину з власним домом.

І були поросята, кури, розмови з служни-
цями й пахучі наливки в величезних бутлях.

Аделяїда Максимівна думала:

„Слава Богу, всі кажуть, що Ірена гарна дівчина.
І ім'я у неї гарне. Небуденне ім'я!“

Тому Аделяїда Максимівна ніколи не могла
зрозуміти, що сталося з Іреною.

І ось йшли дні. Кучерявилися хмари. Лип-
невий бурян шумів під вікнами.

Ірена писала: Приїжджаю!...

Про потяг, тьму й бурян...

III... Це вже не фон, про що я пишу. Це оповідання. —

... Можливо, що я пишу занадто фрагментарично, можливо, що треба інакше, так, як пише захід, як пише Америка (коли в океан вривається велитенський корабель людської енергії!..)

Між іншим, мені вже давно закидають: Деж вікінги і конквістадори?.. Хіба наша юна українська література має право займатися психологічною археологією? Хіба перед нами не стоять нові завдання й нові теми?.. — Але... мені сниться Гоголь... і очеретяний Сибір. Мені сниться Миргород — бездонне провалля бурянової жури...

Я знаю: Україна йде через степи, через тумани, через бурян... Перестанок в Миргороді, станція в Києві, станція в Печерській лаврі (—тоді грубі монахи продають (продавали) слюзи „Пресвятої Богородиці” а в монастирських садках тьохкають соловії...)

Станція в Києві. Паротяг гуде... Рунають історичні воли... Україна йде через степи, через тумани, ~~ж~~ через бурян. Її шлях у безвість.

Тому я пишу про молодші шляхи.

І мені сниться Гоголь, бездонне провалля, тумани, бурян, очерет...

Шановний читачу! Я ввджу тебе в коло своїх настрв.

— Потяг . . . Вечр . . . Бжать поля. Лс вирине таемничим шорохом. Гулко, насторожено зджють мости.

(— . . . . . Нї, не дороги це.

Це молошна путь!

Вчора ще рипїли немазанї вози й круторогї воли йшли порохнявим шляхом. Вчора ще шлях був чумацький, шлях шов через мїста й села, йшов туди, де море і де сїль. Шлях був чумацький і зникав в чумацькому настушому краю . . .

Нї, не дороги це. . . . . —)

Потяг . . . Вечр . . . Потяг бжить порожнїми ваґонами (Ваґони йдуть на схїд, в тумани, в буряни . . .)

І не цїкаво оповїдати про тих, що йдуть порожнїм потягом. Не цїкаво говорити про тихї провїнцїональнї станцїї, де стоять жидївскї балаґули, і звїдки порохнява, поросла липами шоса у знайомї, незнайомї мїста. Там, на тих станцїях, потяг стрїчають зажурнї й повялї дївчата, що на читалися неймовїрних романїв про далеке „аристократичне” життя.

Але нї! З потягу нїхто не виходить. І романи — це сон, який нїколи не здїйсниться. З потягу, з вїкон, з третьої класи виглядають заспанї, апатичнї жиди, що везуть прекрасну столичну гадянтерїю у яке не будь замузане, підслпувате мїсто; з вїкна, з третьої класи позїхає бородатий „батюшка” і дбайливо хрестить свого рота:

„Ох-ох-ох грїхи нашї тяжкї!”

Нї, романи - це лише сон . . .

І менї не цїкаво говорити про ланночок, якї що — дня чекають своїм тремким дївочим серцем

прекрасних, невідомих наречених. Зрештою це й не входить в рамки моєї повелі. Моя новела глибоко синтетична і я не можу дозволити собі на дрібязкову аналізу нікому непотрібних обставин. Моя новела синтетична. Тому я переходжу одразу „ad rem” і говоритиму про Ірену.

. . . . .

Ірена?..

Факт залишається фактом. Ірена народилася в родині Варфоломія Харитоновича. Але її друге народження було в революцію.

Це тоді, коли в крові й муках почався неймовірний ренесанс. Україна йшла тоді через бурян, через очерет, через тирсу. Тіло її було лише футляром для серця. А серце горіло мов рубін, червоний і древній камінь . . .

Потім стало тихо.

Стільки про Ірену.

Але це ще не все. Ви послухайте:

Потяг . . . вечір . . .

В купе III. кляси, в порожнім потязі, який йшов на схід (в тумани, в буряни), біля вікна хрипло й гостро кашляла Ірена.

Кремезний юнак з сірими очима встав, викинув цигарку в вікно.

„Ви хворі — кинув він коротко.

Вам відпочити треба”.

Тоді вона (Ірена!) заплакала. (Вони були самі в купе. Вагони бігли глухі й порожні —) І враз схопила його руку. Голос її був тьмянний, і говорила вона зовсім тихо, ледве чутно, пошепки.

„Так, я знаю — говорила Ірена. — Це з в'язниці, від вогких стін... Я знаю, це сухоти...”

Вона посміхнулася:

„Скоро, скоро я вмру.”

Потяг біг в тумани, в буряни... Юнак мовчав.

І Ірена говорила:

„Послухайте! В мене ось дивні думки. Я думаю про те, що ми всі мертві, що нам вже ніколи, ніколи не зламати оточення. Ми втікли у схоластику націоналізму, але ми не знаємо слів, якими можна збудити маси... Послухайте! Невжеж Україна — це лише абстракція, яка повстає в фанатичних головах, неvilleж ціла Україна — це тільки кілька фантастів і мрійників, а за ними тьма, провінція, глуха, безнадійна дійсність?...”

— Раптом її голос зламався.

„Пригадуєте?.. Три роки тому ви говорили промову на нашому з'їзді. Тоді я вас перший раз побачила. І я повірила. Я повірила в вас і в себе... Я повірила в те, що ми переможемо, ми піонерні майбутнього!..

А потім... прийшли жандарми. Ну так, ви врятувалися... А я?.. А десятки інших?..”

— Вона цілком охрипла. Охрипла й здригалась. —

„Слухайте! Чи варто гинути тоді, коли нація спить... Коли вона мертва!”

Юнак нахмурився.

„Ні — сказав він твердо. — Ви просто втомлені. Мільйони жертв ще впадуть, але ми переможемо”.

Обережно він звільнив свою руку. І в нього були далекі, холодні очі.

Він додав ще:

„Ви не розумієте боротьби, Ірено... Ви — жінка!..”

Потяг йшов в тумани, на схід, в буряни. І це не важно, це не цікаво, хто їхав порожнім потягом. І це не важно, що в третій клясі тихо герготали жиди і, що грубий байдужий міщух дбайливо розгортав папір, а потім роздирав руками смажену курку й частував бородатого „батюшку”.

Тоді батюшка відкладав на бік газету й говорив: „Очінь приятно запізнатися. А ви, можна сказати, далеко зволите їхати?”

Батюшка їхав в консисторію, скаржитися на отця благочинного. А грубий, поважний міщанин вертався до дому, з весілля своєї доньки, яка вийшла заміж в великому місті за великоміського телеграфіста з великоміської станції.

Це все неважно.

Потяг йшов і бив залізом в залізо.

Юнак мовчав. Важко на пляму вікна нахилився його профіль.

І Ірена знала:

Тверді, сухі уста і зуби, що можуть перегризти дріт.

Ірена знала:

Профіль також на фотографії. На фотографії опріч того цифри, літери, шифр. Фотографії в актах, в бюрох, в цупких руках соток людей, яких завданням — шукати.

На фотографії шифр. За шифром — смерть!

Ірена знала:

Вчора, в ночі, коли на баштах понуро били нічні, години, юнак розхилив вікно й схопився руками за ховзку ринву. Тоді по сходах нечутно скрадалися жандарми. Тоді жандарми були тяжкими рушничними прикладами в двері. А на вулиці гостро рвали повітря поліцейські свистки...

І враз до болю, до одчаю Ірена подумала про смерть від револьверної кулі, про темну, бандитську, собачу смерть.

Вона подумала також про міста й місточка, про села й дороги очеретяного Сибіру...

(... і не дороги це, а молодий шлях...)

... — Це вже не фон, про що я пишу.

Це оповідання. Це новеля. Це роман. Ні, це не роман — це епопея. Це епопея про те, як в сухотах

вмирали люди і як рвали вітри очеретом бездонного Сибіру. Це епонея про те, як на далеких обр'ях вставав світанок і знову гинув, і сіра тьма нечутно ступала дорогами, по яких колись (ще так недавно)—степові немазані вози! . . .

— Мені закинуть критики й поети з розчухраними чупринами:

„Товаришу! Ви є неук! Ви не вмієте писати! Ви забуваєте, що писати треба вчитися у „великих майстрів“. Ви забуваєте, що не можна легковажити загально признаних „клясичних форм“.

Але . . . мені байдуже, що скажуть критики й поети. Я пишу так, як хочу. Я пишу про тарантас Чічікова, про очеретяний Сибір, про глуху, темну тайгу і про Ірену . . . (— Її друге народження було в революцію. Це тоді, коли щойно почався неймовірний ренесанс . . .)

І я знаю: Україна йде очеретами. Її шлях у безвість.

. . . . .

Ірена говорила:

„. . . Слухайте! Киньте все й тікайте. Любий друже, я так боюся за вас. Невжеж вам хочеться вмерти, як прибудній собаці від револьверної кулі?“

Ірена говорила:

„Вчора я цілий день думала про вас. Вчора прийшов Іванюк і сказав, що мабуть вас заарештовано. І ось сьогодні я вас бачу. Яке щастя. Я одразу пізнала вас, коли ви йшли коритарем. Я відчула: моє серце бється . . .“

Тихо кінчався вечір. За лісами гасла зоря і в ліси, в сіру мряку йшов залізний шлях. І вагонні кола скрипіли так, як рипіли мабуть недавні кола степових возів.

Юнак мовчав і дивився в вікно.

Його рука важко лежала на колінах.

Потяг йшов на Схід, в тумани, в буряни . . . . .
Ніч. Потяг. Тьма. Біля станцій паротяг гуде. На станціях продають папіроси й пиріжки. І знову потяг іде на схід. Зідхають мости над баюрами, над річками.

Ніч. Потяг. Тьма . . . .

Потяг зупинився на глухій станції. Підсліпувато виринули два вікна. Навколо шумів ліс, шуміли сосни якось особливо насторожено й тривожно.

Ірена мовчки нахилила голову. І тоді знову подумала занудно й гостро про собачий шлях, про бандитську смерть, коли розторощена голова горить золотою жадобою життя. Вона здригнулася.

Юнак сказав:

„Прощайте!”

Він був мовчазний і холодний, як завжди. В далеку безвість дивилися його очі.

Під вагонами голосно лаялися залізничники. В селі, за станцією, за лісом гавкали собаки.

Юнак пішов в ліс, в чорну безвість, в морок ночі. Пісок ще довго рипів під його ногами.

— І враз відчула Ірена, що навколо туман, тьма . . . .

(— потяг йшов в тумани —).

Вона відчула: Серце вже не горить червоним діамантом. І в грудях зірвався гострий, осінній вітер.

Вона знала: Потяг іде в морок ночі, на схід. За нічю місто, містечко, очеретяний Сибір, самоварна тиша, провінція, загумінок . . . Враз вона згадала, як співають півні по задвірках, порослих буряном і румянком. Тоді сходить сонце, але воно не світить, не палить, воно гріє. І тепле воно мов запічок у мужицькій хаті, мов кожух . . .

Ірена здригнулася.

... В селі, за станцією, за лісом гавкали собаки. Врешті надійшов поспішний. Блиснув люстринами шибамі, гудів ще довго, далеко й бадьоро.

Поспішний пішов в Європу, в Берлін, в Париж... І по молодших дорогах біг він осатанілим звірем. По молодших дорогах ніс він пожар своїх вікон, гул нового життя.

— Станція, ще станція!

Ні, він не зупинявся.

І може їхали ним американські мільйонери, про яких так багацько, так інтересно пишуть газети, може, була в цьому потязі й ексцентрична (трафаретна в белетристиці) леди, яка робила свій трафаретний англійський „travelling” — це не цікаво. Все це деталь, романістичні подробиці, про які я, новеліст, не хочу писати.

Поспішний пішов в Європу, в Париж...

Тоді Ірена знову згадала, як співають півні по румянкових задвірках. Тоді Ірена подумала про життя, яке для неї вже відійшло.

Шановний читачу!

Я вводжу тебе в коло своїх настроїв. Ні, я не повторююсь. Я тільки підкреслюю моменти. Я говорю:

Цей розділ був про Ірену!

І для тих, що цікавляться біографічними даними, ось вони:

Народилася вона (— Ірена!) в глухій провінційальнім місті. Народилася вона в хаті, де всіх карав Бог. Ні, це тільки словесна „алегорія”. Це так завжди Аделяїда Максимівна: „Бог вас покарає душечко”, або „Бог тебе покарає, Ірочко, за те, що не слухаєшся родітельов”. Народилась Ірена якраз тоді, коли Варфоломій Харитонович прийшов з уряду. Тоді на зустріч вибігла

груба акушерка й заторохкотіла: „Донька, Варфоломію Харитоновичу. Вітаю, вітаю! Прекрасна дитина. Цілих десять фунтів важить”. А Аделяїда Максимівна лежала бліда й томно шепотіла: „Ах, Варфушечка! Ми назовемо її Іреною. Це таке шикарне ім’я” . . . . .

Розділ другий

(про те, як йшли дні)

V... Ранками з ріки вставали тумани і йшли, мережились далекими, замиськими лугами. А дні брели в своїм жовтім сні і гинули за синьою смугою лісів.

(Моя далека українська „Азія“. Ах давно, давно її мої ноги поринали в твоїх бурянах —)

Дін — дон — дін... Третя година. Варфоломій Харитонович, похмурий бухгалтер, приходив до дому. І Аделяїда Максимівна сплескувала білими руками.

„Боже, Варфушечка! Ще обід не готовий.“ Тоді Варфоломій Харитонович (він думав так: цифри, білянс і не люди, а патенти біля лякованих столів.) Тоді Варфоломій Харитонович йшов до своєї кімнати, щоб змінити черевики, щоб взути свої грубі бухгалтерські ноги у м'які гафтовані капці.

І раптом до болю, гостро згадував про Ірену. І Ірена (та, що її покарав Бог за неслухняність до батьків), Ірена говорила:

„Папа! Ти мене ніколи не зрозумієш. Слухай, пана! Тут зайві всякі слова..“

Похмурий бухгалтер Варфоломій Харитонович зідхав. В нього трусилися руки від обурення. Очі

його були мертві, мов очі далекого китайського Будди.

Він шепотів (— і безкровні руки його в'їдалися в біду, тонку руку доньки —).

„Ти знаєш, що сказав мені директор? А що скажуть інші, я питаю тебе?“

Раптом він починав кричати. Глуха образа билася в його бухгалтерським серці.

Тоді Аделяїда Максимівна:

„Ах Варфущечка! Тобі не можна хвилюватися. У тебе ж склероз...“

А Ірена лежала мовчки й тьмяними очима дивилася на темних святих з лямпадками, на мережані завіски, за якими шумів безкрай, азійський, очеретяний Сибір.

Ще приходив вчитель. Він був білий, високий і очі його синіли. Навшпиньках він входив до кімнати, вітався, сумно сідав на стілець.

Він говорив про літо, про погоду й про те, що до його школи має приїхати інспекція.

За три роки він не змінився. Його очі тихо синіли любов'ю і журую. Він все ще не міг забути Ірени. І Аделяїда Максимівна, (— добра жінка. Вона годна була простити Ірені все—) Аделяїда Максимівна схилилася розляпанними грудьми, шепотіла:

„Ти все таки походи за ним, Ірочко. Ось видужаєш, поженіться. Забудеться все. А чоловік він добрий... І дім на передмістю має. Власний дім...“

Тоді Ірена казала вчителєві, що не міг її забути протягом трьох років:

„Ось ви молодий. Вам ще тридцяти немає. А пахнете ви вже трупом“.

І сміялася тихо.

Тоді Ірена говорила:

„Ви не чуєте, як пахне ХІХ століттям?“

А вчитель підіймав білі брови, морщив ніс і ніяково посміхався. Він приймав усе за жарт.

І було так, немов до кімнати з іконами й лампадками, входила вдова колежського регістратора й тихо скаржилася на ревматизм у правій нозі.

Тоді ж рипіли ресори старої Чічіковської брички, а за вікнами горіли дні, і знову гасли подібні й неподібні, далекі й близькі.

ЛІРИЧНА ВСТАВКА.

Одного дня (— це було тоді, коли рипіли вечірні журавлі на криницях —) Ірена зрозуміла:

Йде кінець.

Це було важке слово. Але Ірена сховала його в двох зморщках, що врізались враз в чоло.

Вчитель схилився над нею. Він зблід і його руки трусилися. Сині очі його дивилися, як завжди, злюбовою і журою.

„Я зараз побіжу по візника“ — сказав він. Дув гострий вітер. І був він немов передвісником осені. Олов'яні вечірні хмари врізались в обрій.

А Ірена лежала на спині і її очі були морем, що потемніло перед бурею.

Вона думала про далекі дні, про велике місто, про вогні, коли загораються семафори нових доріг. Вона думала про людей, що очайдушно врізаються в життя, що йдуть його будувати тоді навіть, коли у других опускаються руки.

Раптом в її уяві встав образ:

Кремезний юнак з сірими очима мовчки вихоплює бравнінга і стріляє в тему вікна, в глибоке провалля подвіря.

Тоді Ірена піднеслася і ховзкими від поту пальцями схопила руку вчителя.

„Слухайте, вчителю! Невжеж я вмираю тому, що не хотіла коритися? Невжеж житимуть тільки будні, сірі будні й мертві душі?“

Вона захрипла й дусилась. І враз знову з горла вибухла кров. Вибухла так несподівано, що вчитель не встиг вихопити руки. Кров липко потекла по руці. Була вона чорна й повільна мов рухи незнаного, древнього гада.

В жаху він вирвав свою руку.

Голова Ірени глухо впала на землю.

Дув гострий вітер і хмари врізалися в обрій. Крутилися і гинули останні переддощеві порохи.

І по дорогах рипіли вози...

(—Ні не дороги це, а молодшній шлях...)

Ірена застогнала, напружилася і виплюла важку, чорну згустку крові.

На її прозоре жовте чоло краплями падав піт.

Стріли в Ельдорадо

(Гльосса).

VI... Мені вже давно закидають: Де ж вікінги і конквістадори? Хіба наша молода українська література... і т. д. А редактор того місячника, де час від часу ласкаво уміщують мої „твори”, говорить просто:

„Чом ви не пишете так, як писав Джек Лондон. Аджеж це дуже легко. Я б на вашому місці...” і редактор солідно виголошує свої солідні редакторські поради, які мають на меті навчити мене, молодого письменника, писати так, як пишуть „великі заокеанські люди”.

Але, любий читачу, я ніколи не був в Америці; я не був ані в Каліфорнії, ані в Кльондайці, ані на Соломонових островах. І мій край, який породив мене, це тільки край вічного сну, це край, що (чорт візьми!) не спромігс навіть на власну державність, це той край, де ломались і ломаються душі, і де досі дурний розмріяний „гречкосій” повторює своє гречкосійське „якось то буде”. Тому, мій читачу, я ніколи не напишу так, як писав (хочаб) Джек Лондон.

Але я буду старатися писати так, щоб почувти биття власного серця. Я писатиму так, щоб ніхто мені не міг закинути брехні. Ні, я не брешу!

Наш край це не Америка і навіть не мексиканський степ. Наш край це Сибір. І в Сибіру,

в тайзі, в тундрах горить бліде наше сонце. В Сибіру, в тундрах спалахують далекі вогні. І вони... О, читачу! Вдумайся серйозно в цей розділ. Я його писав для тебе, для тебе молодий читачу, що так, як і я, поринаєш у „проклятих питаннях нашої епохи”.

Я його писав для тебе, а шей тому, щоб надати новелі так звану „солідну авторську ідею”.

(— це для редакторів, для поетів, для критиків і для „майбутніх істориків літератури”).

Отже читачу вдумайся!

.....

Кремезний юнак в темному кашкеті байду-же стояв на розі. Із заулків виринали трамваї і рипіли на поворотах. Жовтий омнібус захрипів, зупинився біля лихтаря.

Це було велике місто. Не провінція, а велике місто, одне з тих, що їх мудрі географи (—які знають рішуче все: і про екватор, і про мередіяни, і навіть про білих медведів на двох земних бігунах —) означають на мапі чорним соковитим квадратом. Це було велике місто. Воно називалося... припустім... воно називалося Ельдорадо. (— Ні, я не знаю, я не хочу знати географії. Я не хочу знати про те, як надуваються сині жили чужих міст, і як із оаз, там де день і ніч електричний світанок, ідуть верблужі каравани по наших, ненаших молотшних шляхах, у пашу, ненашу Азію. Ні, я не знаю...)

— Стояла година урядовців, учнів і куховарок. Стояла година, коли артерії міста пульсували ранішньою юрбою, коли з домів, з закутків бігли постаті з течками, торбиннами, копниками, коли дбайливі господині витринували на бальконах запорошені килими і газетярі вигукували на перехрестях:

— Останні новини! Сенсаційний злочин в Нью-Йорку!..

. . . коли газетярі вигукували тисячі неймовірних подробиць, які сквапно викидає на ринок „аристократія пера”.

О, місто! — Кольорові плякати й світляні реклями. Про тебе писати треба булоб, про калейдоскопічний темп твій, коли біжить блискотливо тривожний день, вибухає масою електрики вечір, коли ніч в паровозних гудках, таких гострих, як бритва, а ранок встає тихий, мов зморена жінка, і в ранку довго залізним реготом сміються віконні завіси крамниць.

Але я не писатиму докладно про місто, я не говоритиму про всі (може й цікаві) подробиці його життя, бо я пишу про інше.

Так ось:

— Кремезний юнак сплєкнув недопалком папіроса й засунув руки в кишені. Він стояв на розі, біля трамваєвого перестанку, але трамвай перейшов вже кілька разів і юнак не сїдав. Він стояв на розі, високий і стрункий, гостро дивився в заулки, за якими рипіли трамваї і за якими виринали місто. . . (— Ні, ні, я не знаю географії. . .)

Враз велика, лискуча лімузина м'яко зупинилася біля дому ч. 23.

Тоді блискавичним рухом юнак вихопив з кишені револьвера й стрілив! Грубий пан в циліндрі, в багатому чорному пальті з оксамитним ковніром побіг вздовж порожньої вулиці. Юнак стрілив ще раз. Зловорожо харкнув синій бравнінг. Тонко, несамозито заверещав якийсь жіночий голос.

Пан в циліндрі скрикнув, якось недоладно сховився за бік, і важко осунувся на хідник. . . — ...Це оповідання про те, як рвали вітри очеретом бездонного Сибіру, як на обрїях вставали світан-

ки і як в темних кутах, в проваллях вулиць, падали час від часу розторошені голови невідомих. Ні, мій читачу! Ти мене не розумієш. Я не пишу про бандитський бравнінг чикагських бандитів. Я пишу про собачий шлях. Я просто вводжу тебе в коло своїх настроїв. . . . .

— Кременний юнак вбіг в браму, в глухе подвіря. Потім піднявсь, перескочив огорожу (— свиснув вітер хижо в вухах —) і впав на купу сміття, серед дощок і товченого каміння.

Він був сам.

Враз, якось несамовито чітко, він відчув свою самотність. Тоді, раптом, він теж подумав про далекі дні, про очеретяний Сибір і про молодий шлях...

Ірена казала:

„Послухайте! Невжеж вам хочеться вмерти, як приблудній собаці“.

Юнак підвівся і обережно з поза скринь висунув голову. На задвірок (це був глухий задвірок фабрики, що вже давно не працювала) тьмяно й задушно насовувався горячий день. На задвірку було порожньо й тихо. Але з вулиці (юнак чув) з вулиці доносились пронизливі поліцейські свистки.

Там, на вулиці, в калюжі крові, конвульсійно здригаючися, лежало тіло, прострілене бравнінговою кулею. І над тілом стояла галаслива великоміська юрба. Туди ж, до тіла, проштовхувалися столичні репортери. І шпики бігли із всіх закутків великого міста.

Шпики — це окрема нація. Вони всюди. В місті їх повно. Вони подають вам рахунок в рестаурації, вони посміхаються до вас з крамниць, з трамваїв, з авт, вони продають вам білети на залізничному двірці. Вони всюди. Але шпики це окрема нація. І їх пізнають так, як пізнають жидів, їх пізнають по ході, по насторожених очах,

по робленій (о, sancta simplicitas!) байдужости
облич.

. . . Юнак ліг на землю, витягнув руку й пере-
кшнув на себе тяжку, масивну скриню.

Глухо билося серце.

Під скринею пахло гноєм, землею й життям...

— Чи думав ти коли—небудь читачу про те, що
таке життя? Чи приходилося тобі, коли—небудь,
відчувати в своїм серці його пристрасну, очай-
душну пісню?

Ні, ти, що схилився над моєю новелею, і що чи-
таєш її, спокійно покурюючи цигарку, ти мабуть
не знаєш, що таке життя. Ти не знаєш, що жит-
тя може пахнути і що воно дійсно пахне так, як
пахнуть всі інші живі річі. Життя — це теплий,
запашний звір і так тяжко відірвати його від
грудей.

— І ось я пишу про те, як на вулицях вели-
кого міста (— хай це буде Ельдорадо! Мені бай-
дуже.) падали стріли.

Мій розділ — про смерть, про стріли, про
собачий шлях. Тоді (коли смерть і коли так не-
можливо пахне життям), тоді із заулків виліта-
ють жандарми і йдуть світанки в очеретяний
Сибір.

Читачу, вдумайся в цей розділ.

Він тільки один.

Назва йому — гльосса.

Розділ третій із згаданого циклю.

VII. Дні, що минають в місті, подібні зрештою до прогульки чемних інституток під доглядом суворої вчительки.

— Прошу не розмовляти!

— Прошу не дивитися в бік!

І коли наївні пенсіонарки в білих фартушках починають сміятися, бліді, пожовклі уста старої панни стискаються з відразою й погордою:

„Хіба порядним панночкам належить сміятися!“

Шановний („Уважаємий“) „Нікалай Васильєвіч!“ Знову я стискаю Вашу талановиту руку. Це Ви, ніхто інший, лише Ви надхнули мене до писання цієї новелі. Це в Ваших сумних „малоросійських“ очах я вичитав ті думки, які ось тут кидаю на папір, і це Ваш, Ваш блудний, нерадісний сміх згучить в моїх вухах. Я знаю шановний „Нікалай Васильєвіч“, ви скажете, що Ви писали не тільки про мертві душі, ви патякнете мені на Вашу геніяльну козацьку „епопею“ і на Ваші „пейзанські оповідання“, Ви може навіть промирете

щось про своїх демонів, чортів і бісів, з якими Ви так залюбки мандрували в світ своєї малоросійської фантазії... але стривайте, будьте хоч раз пирі, скажіть отверто чи „Мертві душі“, чи вони не є найбільш характеристичним для Вас і Вам подібних, чи вони, ті мертві душі (чорт візьми!), не породили славетного „гоголівського міста“, яке в нашій дійсності ще й досі? О, „Нікалай Васільєвіч“! Ви не ховайтеся будь ласка. Признайте, що, коли я пишу, як ідуть дні, я тільки продовжую Ваші недоснівані оповідання.

Дні, про які я писав, що вони подібні до інституток підчас прогульки, дні всетаки (— час від часу) бувають різні.

І сьогодні день встав хмарний, понурий, немов і справді осінній. З заходу бігли вітри і пахли вони Німецьким морем, штормом, туманами...

Варфоломій Харитонович прийшов, сказав тихо:
„редукція — с...“

Варфоломій Харитонович прийшов і зняв пальто. Але він вже не старший бухгалтер державного банку і його руки трусилися.

— Сьогодні директор викликав його до себе. Варфоломій Харитонович стягнув чорні нарукавники (це щоб не псувалось убрання). Перед дверима пригладив настобурчене сиве волосся. Касієр хитнув головою і посміхнувся в руду бороду. Він вже все знав.

І Аделяїда Максимівна сплескувала білими, грубими руками.:

„Варфушечка! Щож ми тепер робитимемо!”
Тоді Варфоломій Харитонович широкими кроками ходив по кімнаті. „Я їм доведу — говорив він.— Я напишу до міністерства! О, це їм так не мислиться!”

І перед ним, в його урядничій уяві, вставали аркуші, цілий ряд білих аркушів з чорними уїдли-вими словами.

Варфоломій Харитонович—старий урядовець. І ще за часів „блаженної пам'яті Миколи II”, коли була така прекрасна, така велика „ціновнічеська” імперія, Варфоломій Харитонович писав: „Ваше Ви-сокопревосходительство! Осмілюся довести до Вашого відома, що урядовець Калістрат Хоменко, будучи в нетверезому стані, дозволив собі виявляти переконання противні сучасним порядкам і висловлюватися в неморальний спосіб проти релігії і божественного походження людини”...

— За вікном співали півні, визирало сонце і знов ховалося . . .

Чічков в'їздив до міста:

„Де тут дім генерал — губернатора?”

А за містом тягнулися дороги, між мокрими жи-тими йшли шляхи, якими приїхав старомодний незнаний вегікул.

. . . . .

— Дін — дон — дін!!! — третя година.

Варфоломій Харитонович вже не старший бух-галтер державного банку. Варфоломій Харито-нович ніщо, зеро, кожний може махнути на ньо-го рукою:

Ех, Варфоломіє Харитоновичу!

Варфоломій Харитонович навіть не петент. Він просто так:

Мешкає на вулиці . . . . . в домі ч . . . . .

Він статистична одиниця в місцевому магістраті. . . . Варфоломій Харитонович вже не бухгалтер державного банку. Він не чай з бубликами, з конфітурами, але чай не смакує йому. Чай пахне буряном, помийками. . . . І Варфоломій Харитонович хрипить: — Хіба він відповідає за свою доньку? Він говорить до Аделяїди Максимівни: „Адель, послухай! Мене навіть не стабілізували. І я не маю жадних прав до емеритури”.

А потім, потім він іде до Ірени, стукає дверима, кричить:

„Будь проклята! Проклята!!”

Тоді вчитель, (той, що в нього такі білі брови, що навіть діти сміються з них) встає і блідне:

„Варфоломіє Харитоновичу! На милість Божу!.. А Аделяїда Максимівна: „О, мене навіть обурює, як ви можете її обороняти!”

Аделяїда Максимівна — добра жінка. Вона навіть простила контролера Маланченка, який покинув її і одружився з своєю служницею.

Але Аделяїда Максимівна думає, що слово „Ірена” нагадує Францію і що Франція це Париж, це перфуми „fleur d'orange” і пудер „Coty” . . . І потім вона вийшла заміж за Івана Івановича, за статочну людину, за бухгалтера банку. Тому Аделяїда Максимівна сподівалася, що ось, одного дня, Ірена (її донька) сховає свою кучеряву голову на її грудях і прошепоче:

„Матан, я заручена”.

І тому тепер вона говорить: „Ах, Боже! Це просто показання Божеське!”

І вчитель сідає, знов мовкне і нишкне в своїй провінційальній тузі.

„Панно Ірено! — говорить він — Заспокойтеся. Я розумію вас”.

Тоді вона, Ірена, що без руху лежить в по-

душках, підіймає свою тьмяну голову і глухо надають її слова:

„Ні, вчителю! Не вам це зрозуміти!”

І раптом вона хрипне, закашлюється, харчить. Сині жилки пухнуть на скронях. Вона шепоче:

„Ви пам'ятаєте... Ви хотіли зі мною женитися. Це було весною. Тоді цвів боз і ми вийшли за місто. Ви пам'ятаєте — ви сказали, що зумієте зробити мене щасливою. А я?... я хотіла бути сильною. Я засміялася вам у відповідь...”

Ірена шепоче:

„І ось тепер я вмираю... Це за те, що я хотіла бути сильною”.

Гірко вона посміхається:

„Пігмеям не вільно бути сильними”

Ірена горить; її щски палають...

„Дайте мені паперу й олівця” — говорить вона вчителю. І сідає в подушках, дрижить несподіваною, юною силою.

Вона пише:

(— На папір нерівно й дрібно, блідою рукою, що конвульсійно стиснула олівць, лягають далекі, дивні слова —)

Ірена пише:

„Любий друже! Дорогий, незабутній друже! О, як мені хочеться, щоб до Вас дійшов цей мій останній лист. Так, я вмираю, але я думаю про Вас. Я думаю про далекі дні, коли ми з Вами стрінулись... Але Ви сказали, що жінка не може стати на Вашій дорозі...”

— Ірена пише:

— Скажіть! О, скажіть мені! Невжеж переможе тьма? Невжеж наше суспільство лише живий труп? Невжеж Ви тільки один — самотній і сильний?”.

Враз вона здригнулася.

Вона забула (!), що юнак з сірими очима не має адреси, що його адреса це дорога, по якій ступає

пають його тяжкі ноги, це безмежна дорога у незнаний край, у безвість, де за життя платиться смертю.

Тоді безмірний біль стиснув її серце. І знову до кімнати з лампадками й мережаними завісочками тихо війшла пожовкла вдова колежського реєстратора.

— Ірена схопилася за хорі груди, де останнім, жадібним поривом догорало життя.

Ірена знала:

У двері і в вікна стукає смерть!

Кричали півні (на дощ, на негоду), кричали півні так, як кричать вони в кожному іншому маленькім місті, як кричали вони мабуть і в Миргороді, і в Диканці, і в Сорочинцях, і навіть в тому селі, де зі своїми дівками, собаками й поросятами жила — була „благородна” удовиця Коробочка.

— Ех, читачу! Чи варто оповідати про все? Чи варто (чи треба?) поринати у знайомих і нікому нецікавих деталях міщанського побуту?

Чи варто оповідати докладно про тих, що вмирають якраз тоді, коли на столі, застеленім ідеально білим обрусом, стоїть велитенський, золотий самовар і посилає в світ (як я вже писав) свої глибокі, самоварні симфонії.

Ні, читачу! Мое завдання інше. Моя новеля це схема, це мапа (хоча я і не знаю географії), якою мандрують шахматні коники моєї (авторської) уяви. І коли мені закинуть критики й поети (про яких я також писав) брак письменницької „оглади” і невміння оперувати письменницькими трафаретами (такого наприклад порядку, як описи природи, характеристики дієвих осіб е. с. t...) це не важно, бо я не клясик і моїх творів ніколи(!) не читатимуть по школах. Важно лише одно,

щоб ти читачу зрозумів мене, щоб ти відчув, як млосно, як занудно пахне серединою ХІХ століття. Щоб ти зрозумів, що я пишу про Сибір, про глухий, очеретяний Сибір, де щойно кільчиться невідоме майбутнє, і який деяким романтичним і оптимістичним людям хочеться називати таким дзвінким, таким мрійливо прекрасним словом: „Україна!”

О, читачу! Розуміється, я не клясик і тому я кінчаю свою новелю лише твоїми (я певний того) мудрими рефлексіями. Я певний також того, що ти читатимеш мою новелю в цілком сприятливих умовах, що ти сидітимеш на м'якій канапі (на якій так приємно спиться по обіді), в кімнаті з чепурними завісочками, рушничками, стелинками, портретами видатних діячів і гіпсовими бюстами „улюблених” композиторів на фортеп'яні, що біля тебе, врешті, (це також дуже важно) буде твоя прекрасна дружина, або яка небудь інша жінка (тут читачу обов'язково подумай про Беатріче, Лявру і всіляких інших жінок, які були „надхненням” своїх вибранців), з якою ти хочеш одружитися або розвестися.

Я певний, що ви перечитаєте мою новелю і поділитесь своїми міркуваннями. Потім твоя дружина позіхне і скаже: „Я дуже цікава, як виглядає сам автор“. А ти, мій читачу, ти теж позіхнеш, витягнешся й відповісиш солідним, соковитим басом: „А ось мене це зовсім не цікавить. І взагалі мене ніщо не цікавить, бо я хочу спати“. Тоді твоя люба дружина, або яка небудь інша жінка, постелить тобі ліжко, підібе подушки, поставить на накаслику шклянку зимної води. І ти ляжеш, і засипаючи, думатимеш, що дні все таки ідуть зовсім не так, як пишуть письменники й поети в своїх затишних (ти собі так уявляєш) кабінетах...

Не хочу тут дискутувати з тобою. Зрештою вже пізна година і мені теж час відпочити.

Тому я говорю:

Добраніч, читачу! Спи спокійно.

. . . . .
. . . . . , ...
. . . . . , ...

Розділ останній, про те, як ішли дні...

Pro loro externo:

Для тих, що все таки мною
трошки цікавляться і яких
болить, коли я роблю „некон-
секвенції“ . . . . .

VIII . . . . . Цей розділ я написав після довгого ва-
гання. Я не спав цілу ніч і з жахом
думав про те, що всі гарні слова зали-
шаються словами і що все таки новелі
треба надати якогось „людського виг-
ляду“. Я думав також, що випадково
читач може не мати жадних рефлексій
і тоді новеля залишиться зовсім без
закінчення.

Тому ранком я написав цей розділ.

Я писав його похапцем так, щоб ще
встигнути занести скрипт на пошту
і я не знаю чи він (цей розділ) вдався,
мені.

Але це байдуже. Головне те, що тепер
новеля має закінчення.

. . . . .

Дін — дон — дін . . . Третя година.

Годинники вибивають свої години і говорять нам, що властиво нічого не змінється, що дні ідуть так, як йшли вони колись, як йшли вони навіть тоді, коли ще годинників взагалі не було і люди жили по сонцю і по зорях . . .

Дін — дон — дін . . .

Варфоломій Харитонович вже не бухгалтер державного банку.

Але Варфоломій Харитонович пише:

„Високошановний Пане Директоре!

Оцим маю честь звернутися до Вас з покірною проською про прийняття мене до складу урядовців дорученого Вам Банку. Зокрема маю сміливість звернути Вашу ласкаву увагу на те, що донька моя Ірена упокоїлася в Бозі дня . . . місяця вересня, року . . . . Таким чином відпадає причина, яка формально була конкретною підставою мого усунення від виконання обов'язків бухгалтера дорученого Вам Державного Банку філія в . . . .”

Варфоломієві Харитоновичові не сподобався вираз „таким чином відпадає причина” і він старанно перекреслив його.

Знову ховався день, як тисячі інших.

І над церквою, що пам'ятала ще часи, коли держава називалася „імперією” — бігли хмари мов табун стрівожених степових коней.

У вечері прийшов вчитель, прийшов також піп з матушкою і сином. Син був з великого міста і Аделяїда Максимівна навіть подумала: „ах, який шикарний молодий чоловік”. Син був з великого міста, говорив в ніс і оповідав про те, як в місті, у вечері тільки починається життя і як у вечері, в місті люди вбирають фрак, щоб іти на бал або на равт. Тоді матушка, яка так уважно слідкувала за всім, що він скаже, зіздхала:

„Боже мій, Боже мій. І хтоб це міг подумати!”. А коли знов, як багацько разів, як все, чоловіки

сіли до преферансу, Аделяїда Максимівна відвела на кухню матушку й заплакала. Аделяїда Максимівна добра жінка. Вона любить свого чоловіка і вона так любила свою доньку. І тому крізь плач вона говорила матушці: „За що, за що таке показання!”

Матушка зідхала, смачно цілувала Аделяїду Максимівну й потішала:

„Ось на весні зберетесь, квіти на могилці посієте...”

Знову ховався день.

Як тисячі інших.

День у місті, у маленькому місточку (— про яке я писав, як про Сибір) був такий, як все.

І коли вчитель програвся і не мав чим заплатити — Варфоломій Харитонович обурено гукав на нього:

„Це просто нахабство грати без грошей!”

Тоді піп вставав і кидав картами в стіл. А вчитель просив вибачення, ніяково мружив свої білі очі, йшов в кут, сідав, думав...

І думав вчитель про далекі дні, які вже ніколи не вернуться, думав вчитель про ті часи, коли тут, в цьому домі з кімнат виходила Ірена, і у Ірени було бліде лице й стиснуті уста. І Ірена говорила:

„Ненавиджу! Ех, вчителю, як я ненавиджу і вас, і себе, і всіх, цілий край, цілу Україну!”

Вчитель думав також про інспекцію, яка завтра має прийти до його школи. Раптом він згадав, що у нього нічого не готово. Навіть звіт ще не був написаний.

Тоді вчитель встав і пішов прощатися.

А Аделяїда Максимівна ображено мружила очі й говорила:

„Щож це таке, Господи Боже ти мій! Не встиг чоловік прийти, як вже й відходить. Це навіть, знаєте, і для хозяйки образливо”...

День був такий як все.

І мій любий, мій знуджений (читанням) читачу!

Це вже кінець.

Це закінчення!

Великі автори великих старих романів, в добру стару епоху, коли романи друкувалися головним чином для панночок, що скінчили курс в інституті, і коли романи були в кількох—(кільканадцяти) томах, — так ось великі автори завжди писали: — „Епільоґ“ —.

І епільоґ був хронікою, де високоумний автор докладно оповідав про наслідки усіх своїх літературних експериментів. Він, автор, говорив в своєму епільоґу про те, як принц Шарль одружився врешті з княжною Марґерітою і як приятелька Марґеріти, баронеса Юлія, вийшла всетаки заміж за небогатого, але шляхотного лорда Генрі.

Але мені (— що я живу в інші, о зовсім інші часи) мені не випадає писати таких епільоґів.

Зрештою мій твір не роман, а новеля.

Тому я пишу просто:

Кінець!

ЕВГЕН МАЛАНЮК

Уривки з „Полтави“

Листопад

Л и с т и

Балтийська баляда

УРИВКИ З „ПОЛТАВИ”

I.

І підтятий і зламаний, як поконаний демон,
Він ще все намагається — вже загаслий Карло.
Ні, занадто фатально розгортається тема:
Щастя важко кружляє степовим орлом.

Десь за гуркотом бою, за обрієм простору --
Голуба Скандинавія -- вікінгів край.
Там весна—легким леготом, вітер—синій і гострий
І в коханій -- під пристрастю—ясно сяє сестра.

Тут — безсилою жінкою — неприємно і масно
Залягає, ростерзана, голим тілом земля.
. . . Раптом куля вкусила і кістка хряснула:
На синім — червона пляма . . .

II.

Він загнуздав і стримав при безодні
Баских стихій скаженого коня.
О, як же люто чуем ще й сьогодні
Вогонь і дим того страсного дня!

Той час, той гук, коли в гарматнім горлі
Ревла і клекотіла п'яна мідь,
Коли сверлив орлиним зором Орлик
Батальний вир, похоплюючи мить,

Ту мить страшну, що нещадимо й мертво
На два віки камінням палягла.
. . . Поки пливла й гула гарматня мла
О, як безсило ще пручалась жертва . . .

Він загнуздав і зняв на хижий чвал.
А ти летів, розіп'ятий і скутий
В сліпий простір, що — гвалтами навал —
Став цвинтарем покори і покути.

1929.

ЛИСТОПАД.

Блакить останню сонно точить
На мокру землю Листопад.
По оргії страсної ночі
Розтерзаний осінній сад
Зідхає важко. Пізня жертва:
Під хижим вітром крутячись,
Прощаючи поблідлу вись,
Лягає жовте листя мертво.
І витліє на тучний гній,
І гній віддасть прозорі первні,
Щоб знову Травні, знову Червні
Повстали в веснянім огні.

І от згадалося на мить...
Між пурпурових заграв зради —
Безкрай... Згадались мимохіть
Там - ті, криваві Листопади.
Як падали між ржавих трав
На чорну землю (— „добре, сину!“ —)
Як вітер пестив і чесав
На мертвих головах чуприну,
І як без марних похорон,
Змордоване коротким бунтом,
Впивало тіло тлінний сон,
Злютовуючись з вогким ґрунтом.

Згадалось... Теплий день на мить
Всміхається крізь зимну просинь.
. . . Либонь тринадцята осінь
В пустім саду оце шумить...

1931.

ЛИСТИ.

Л. М.

В шкляних блискотах лябораторії
Худорлявий—(окулярн і гострий зір)—
Математичними пальцями зважуєш Ти вуглеводні
І викреслюєш мудрі змії кривих.

А в ночі твої руки з машиновим запахом нафти
Так же твердо і точно важуть і креслять слова
І ти бачиш, як всі ми, ту-ж нещадиму візію:

В бездорожжа женуть дороги.
Через балки — параболами — мости,
В древно тишу степів—рунори сурм фабричних
І на міді важких леґіонів —
Українського сонця жар.

Ю. Л.

Блискавичний діагноз. Інекції стилю.
Металізація серця. Рапірою — скальпель.

Надхнений хірургу!

Ви знаєте, як витинати дике мясо,
Виправлять помордовані рабством кістки
І — під варязький душ —

— опецькувату тушу

Штовхнути вибоксованим п'ястуком.
Вся Україна — єдина вязнична лікарня.
Вся — єдиний операційний стіл.

Н. Л.

Знаю, що сумно вчитись латини,
Археології старофранцузьких силяб,
І пам'ятати, що дома — пустує білява доня,
А — над дереворитами — завше похмурий Петро.

Але, мила Пані, все це — те, що треба,
Часом і ангел надхнення — непроханий гість!

Мила Пані, завше гірка еміграція, —
Про це досить давно написав емігрант —
— Дант.

Кожен носить з собою і ставить намет свій убогий,
Щоб лопотіли під вітром полотнища, як прапори,
Але ранком, коли зимно, самотньо і сіро, —
Треба знову складати все це немудре добро
І пити простір холодний замученим зором,
І міряти кроком непевним чужину чужу . . .

А. К.

Ніч була душна, дрімуча, липнева.
Їхали довго трамваєм на Східній Двірець.
Розмова—шифрована спільним єдиним шифром—
Нагадувала репліки радіограм.
Було дивно, що Ви, смяглявий від власного полум'я,
Безперечно подібний до Тугай-Бея,
Носите таке несподівано—крижане ім'я,
Любите чарлстон і американський фільм,
Та студіюєте римське право.

Довго їхав трамвай. Над рікою грали сузір'я.
Місто за мостом, віддаляючись, гуло.
Але в наших очах степова голубіла Савоя
І тремтів Полтавський Прованс.
... І ввижалися—Чічіков і Довгочун.
Прослизнув Хлестаков. Пропливла за ним Мар'я
Антоновна.
Підхікнув Москаль Чарівник над роззявленим
ротом Хохла.
Вії, Відьми, Бурсак і, нарешті, куркуль Собакевич,
Ця єдина реальність в реальній фантазії Гоголя,
Цей єдиний—в майбутнє—трамплін...

Вже—двірець.
На промовлену голосно формулу: тільки Варяги
Метальново—розжеврене: Так!

1929.

БАЛТИЙСЬКА БАЛЯДА

Легіт здмухує сон і в вікно відлітає, —
Ранок, як Сольвейг, співає.
Сонце і вітер зливаються в хорі:
Море!

Далі і далі від жовтих закраїн землі
В синяву йдуть кораблі.
Гідроплан летючою рибою
Там, де хвилями грає глибінь,
Підстрибує
В синь.

Хвиля хитає бакани, червоні, мов мак.
Марно вдивляється в даль сліпий маяк, —
В день не побачить.
. . . Сольвейг співає мов плаче . . .
А на мілізні, де море бє
в порожню кулясту бляху, —
Смертельною тугою і порожнечою жаху
Виє самотний буй:
Ряту — у — у — уй!

І хоч вперто просвердлює хвилі сталевий гвінт, —
Не ступить на беріг Пер Гінт:
Корабель не пройде серед шхер.
. . . . Голос Сольвейги завмер.

Балтик 1931.

Ю. К.

ОСТАННЯ АТАКА
Поручника фон Гагенав

I.

Йшли похиливши голови. Вперті, грізні, мовчазні. Їх каски були тяжкі й тверді, їх крок, відбиваний цвяхованими чобітьми, гострий і рівний. Це була піхота, що йшла в атаку.

Молоді поручники Отто фон Гаґенав і Франц Остероде вертали з дозору й чекали поки не перейде залізна фалянга.

— Багато з тих людей в касках не побачать своєї вітчизни, — промовив Гаґенав, клепаючи коня по пружкім карку.

— Чорт побери!— вигукнув Остероде.— Гра варта свічок. Ці люди пишуть своїми багнетами історію. Вони—співтворці великої епопеї...

Гаґенав сумно посміхнувся. Цей бліденький хлопчина ставав усе більше меланхолійний.

— Ні, Франце — сказав він, — це за велика гра! Це гра зо смертю. Тисячі людей ідуть на вірну загибель.

Остероде перервав його.

— Отто! Я не пізнаю тебе. Невжеж ти не розумієш, що саме в тому краса — дати забити себе для справи, до якої не прив'язується жадного особистого інтересу. Для мене ясно—теперішнім треба жертвувати для майбутнього.

Останні кольони пройшли і зникли в мороці. Там рвалися шрапнелі, і звідти глухими перекатами доносилася канонада. Там ішов бій.

Вершники рушили вільною дорогою, простуючи до села, де стояв їх відділ.

— Яке це все звіряче й нелюдське. За цей час я забув, що був колись на університеті і читав Канта.

Остероде коротко засміявся.

— Що нам Кант! — скрикнув він — Що нам всі поштиві дідугани, які базікали про права людини та про інші нісенітниці, коли нашим єдиним правом — сила, коли ми воля нації, яка живе і творить! Пам'ятаєш старого Ніцше: „Жага могутності—це жага життя”!

Знову замовчали і знову Гагенав почав перший:—Франце! Це, що ти говориш — це все кондотерство, а сьогодні ж двадцятий вік... А зрештою—Гагенав зідхнув—може... може так і треба... Я такий втомлений, Франце...

Іхали мовчки. Остероде закурив цигарку. І справді Гагенав був втомлений. Колись війна здавалася йому одною музикою, вічним святом, де при реві гармат і зові сурм так легко й непомітно вмиралося. Зрештою, тоді він про смерть не думав зовсім — це було так ясно й певно: повернути до дому героєм, або в'їхати переможцем у чужу столицю, де ворожі прапори й жінки хилилися б перед ним. Але це були мрії молодого корпорантського фухса з тих, що навіть ще не білися на рапірах і тільки прислужували за табулею на пітіфтунгсфестах. Це були дитячі фантазії, юнацька буйність. Тому, коли його покликано до армії, він, не зважаючи на прохання батьків, перевівся з запілля в бойові частини. І не минули ще три місяці служби, як він був вже в найкращому відділі, авангарді армії: Гуса-рах Смерти.

Відізналися в аристократичній крові століття. Молодим корпорантом заволодів дух предків,

що йшли з Фридрихом Барбаросою на Єрусалим.
Спалахнула стара, палка кров хрестоносців.

Але це було колись...

. . . . .

Поручники під'їхали до квартири. Остероде пішов здавати рапорт. Вояки гомонили при кухні, пили каву і заїдалися цвібаками. Їх не переймав зовсім ані гук гармат, ані близький фронт. Вони жартували, немов у себе вдома при пиві. Тепер їх головна увага була звернена на Івгу — молоду тутешню дівчину, єдину жінку, що була в порожньому волинському селі, від якого невпинні бої залишили тільки три хати. Вона приходила щодня за зупою, яку вояки залюбки їй давали. Але ніхто не важився сказати їй щось поганого. Мала вона якийсь дивний, такий неподібний до прифронтових дівчат вигляд і хоч очі її були живі, бедра стрункі, а кров кипуча, нікому не приходило на думку її зачіпити. О, хай би спробував це хтось зробити. За нею вступилися б всі, бо всі любили Івгу, якої імя так легко вимовлялося та було, як вона сама, легке, запашне й молоде: Івга!

— Івго, ми вже йдемо геть!—Говорив молоденький гусар, смішно якомсь перекладаючи це на мігах. Але вона зрозуміла його. Заслонила рукою очі, мов би з жалю, й похитала головою.

Потім показала на горщик.—Хто їй даватиме обід?

Вояк з рябютинням на обличчі, білявий берлінець, прискочив до неї:

— Івго, кого більше любиш, мене чи зупу?

— Івга показала на зупу. Всі зареготалися. Білявий, ніби зо злістю, вилаявся.

Дівчина довго щось думала, а потім враз почала говорити. Показувала на схід, де йшли бої, з жахом хитала головою.

-- Вопа хоче сказати, щоб ми кинули зброю і йшли до дому! — засміявся один вояк. І крикнув, звертаючися до Івго:

-- Не можна Івго! Ми мусимо перше добре накласти русам.

Це чув Гаґенав, що якраз виходив з квартири команданта.

— Прокляті раби — подумав він.—Нащадки прусацьких кріпаків.

Гаґенав повернувся і пішов геть. Він був дивно схвильований. Командант відмовив йому відпустки.

Гаґенав йшов і думав:
— Ординарний різник, — говорив він до себе (до війни командант дійсно був власником різні в Ганновері) — Йому розуміється вистачають рапорти й нічні тривоги. Йому більше нічого не треба. Це його фельдфебельська стихія. Але мені вже обридло все це, мені треба відпочити. Відпочити від гуку, свисту куль, цілої сірої, вошивої буденщини. Почути, хоч раз, легку музику, поговорити в цукорні з якою не будь миленькою блондиною, побувати хоч на одній премері в театрі, це - б - то стати людиною, людиною, а не машиною й гарматнім мясом.

Гаґенав сів на бруствері старого околу. Тут ще позавчора був фронт.

Гаґенав думав далі:
— Хіба він не зложив себе цілого в жертву батьківщині? Хіба він ухилився від військової служби? Хіба він не отримав залізного хреста за перехід Бзури? А тисячі випадків, де він наражав своє життя!.. Для кого це все? Аджеж не для своєї примхи, а для цієї ж батьківщини, для війни!..

— Гаґенав криво посміхнувся!
Війна! Це безцільна, брутальна різня людей з волі кайзера й союзних держав. Кому це потрібне? Та хіба сам кайзер і союзни-

ки знають навіщо ця війна? Пригадався анекдот з офіцерської кантини: Старому Францові Йосифові донесено, що Австрія розпочала війну. „Schlägt ihr doch fest diesen verfluchten Preussen!“ — відповів він, живучи ще спогадами про 1866 рік...

Гагенав знову посміхнувся:

— І через таких от йолопів він має страждати? Стояти по роз'їздах під дошем, по три дні не сходити з коня, в кращому випадку почувати по брудних норах з проститутками й тягнути рум з Остероде?.. Безглуздя! Той пуцулуватий Остероде, який не міг в університеті зліпити двох слів про літературу, не прочитав за своє життя ні одної порядної книги — торочить йому про Вагнера й цитує Ніцше... Дурень! — на голос вирвалося поручникові — Він не розуміє Ніцше. Він викривлює його цілу науку про людську мораль. Власне надлюдина й повинна бути вища своєю мораллю понад усе.

Що для надлюдини ці всі бомби, етичні розмови про обов'язок, кайзера й батьківщину. Найвища мораль—це я. Жага могутності—це власне запанувати над усіма умовами життя.

Не прийняти оточення, не датися нікому зігнути, перемогти кожного, хто стає на дорозі—це й є могутність, героїзм!

— Так!—вигукнув поручник Гагенав і підвівся, осліплений та зворушений величчю свого духа.

І враз він кинув геть шаблю, зірвав з грудей хреста, жбурнув свою пікельгавбу й засміявся.

Вечірнє сонце грало на його обличчі, вітер розвівав його м'яке золотаве волосся, ціла його струнка постать витягнулася з почуттям своєї сили. Це був апофеоз його великого еґоїзму, раптове зрозуміння своєї сили й здатності йти про-

ти всіх, утверджуючи свою волю до влади. Він уперше, за цілий час свого побуту на війні, почувся вільний, знов починав бути самим собою, жити тільки для себе. І тоді щось дивне зродилося в його душі, наперло нестримним валом. Він упав на землю, довго лежав непорушно і почуття невимовного щастя охопило його враз з несподіваною силою...

... — А десь в болотах ішли атаки за атаками. Батерії починали зловорожо перегукуватися і в селі тривожно сурмили на алярм...

— Раптом хтось лагідно діткнувся до його голови. Поручник зірвався. Перед ним стояла... Івга. Вона була, як завжди, з горщиком в руках і, як завжди, посміхалася.

— Твої пішли геть! --- показала вона на дорогу.

Поручник хитнув головою.

— Ти не йдеш?

Поручник мовчав. Він не міг збагнути її дивної мови. Врешті він зрозумів її запитання.

Тоді він знову хитнув головою:

— Ні!

Івга спаленіла. З її уст злетіло щось чарівне й таємне. Вона щось говорила поручникові. Щось, чого поручник ніяк не міг второпати. Але йому було невимовно любо слухати її тихий, лагідний голос. Враз він притягнув її до себе й поцілував просто в молоді уста. Вона не протривалася. Але це не був поцілунок пристрасти. Це була тиха подяка й привіт зеленій землі, привіт новому життю, що відкривалося перед ним.

Так стояли вони довго. Врешті Івга піднесла горщик і потягнула поручника за собою. Вони пішли полем, що стояло облогом, пооране гранатами.

Пішли тихі й щасливі...
...А в селі сурмила сурма на похід і рівними ря-
дями тягнулися по битій дорозі Гусари Смерти.
Армія йшла вперед.

.....

II.

Це була маленька ліпянка з очерету в тихім ліс-
нім закутку. Там цілий день щебетали таволги й
бреніли хорустелі, зникаючи в молодших туман-
нах, що йшли з ріки. А ріка була близько, зараз
за ліпянкою там, де починалися трясовиння й глу-
хі багнища. Завертала вона лінивим рукавом, по-
рослим очеретом, і гинула десь у хапах, вибли-
скуючи тільки сріблом плеса між купіями.

Тут жила Івга й дід Арсень, глухий на ліве
вухо. Жили тихо й мовчазно, разом з коровою,
що дзвонила клокічкою понад рікою. Корови не
забраг їм ніхто. Війна обійшла їх боком. Дід Ар-
сень навіть не знав, що є війна. Коли гупали
гармати, він хрестився, думаючи, що це гремить.
Плів кловінь і бубонів якусь довжезну пісню, та-
ку ж затяжну й нескладну, як усе його оточен-
ня. Коли Івга прийшла з Оттом, він глянув
скоса.

— Парубка привела?

— Авжеж!—засміялася Івга й подивилася на
Отта. Очі її жмурилися й дивно блищали з під дов-
гих вій, що тінню лягали на обличчя.

Раптом вона звернулася до Отта:

— Як тебе звати?

Поручник не зразу зрозумів.

Тоді вона ткнула його пальцем.

— Отто...—відповів поручник.

— Отто... Отто...—повторила Івга і враз засміялася й вибігла геть.

Гагенав ліг у холодок, дивився крізь рої комашні на захід, що горів криваво над лісом. Був вечір. Старезні дуби тихо хитали віттям і хилилися похмурою брилою над ним. У лісі цвіла черемшина і панила немов дурман своїм пахом. Дерева огорталися туманом, маячили мов чудернацькі привиди. З ліса брели вечірні тіні і сторожко їжилася хаша. Ашла з болот, з лугів над Стоходом, з темних надр луші романтика первісного життя — невибагливого й простого, але міцного й пристрасного, як цей лісовий зов, що лунко котився між стовбурами дубів.

І не зважаючи на те, що поручник був спокійний і лагідний, його непокоїло щось таке саме, як лісовий зов... Він думав про Івгу. Вона дратувала його своїми ногами, струнками, немов виточеними, але згрубілими від спеки й холоду, дратувала своїми круглими, повними плечима, що вигиналися під сорочкою, і сміхом жагучим та дзвінким, як намисто на шиї. Вона споглядала раз-по-раз на нього, готувала собі в ліпнянці постелю, то враз зачувши щось в лісі, зривалася й камяніла, слухаючи чогось, що тільки сама чула, чогось дикого, міцного й буйного. Тоді обличчя її камяніло, ніздрі роздувалися й очі сонно примикалися.

Це нуртувала в ній весна.

.....

Дід Арсень не звертав на поручника жадної уваги. Тільки глянувши на череп, що був пришитий на рукаві, кинув:

— Що то, смерть?

Отто зірвав відзнаку. Його мундур, такий блискучий і чепурний, тепер став сірий, як у звичай-

ного рядовика. Але було йому добре, погідно й легко, як після бурі.

— Івга принесла тепле молоко:

— Пий Отто!

Отто пив. Був голодний.

Дід роздмухував вогнище, що червоними смугами лягало на його худі вилиці. Дим відгоняв комарів, що одноманітно брешіли роями.

Отто думав:

— Ось тут, в волинській пущі, сидять троє людей. Власне двоє, бо старий не числиться. Пара. Їм тут добре... Їм не потрібна електрика, телеграфи, льокомотиви. Їм природа достачає всього. Нащо ж уся філософія, увесь дорібок віків? Людина вийшла з природи й повинна туди повернутися. Це влучно Жан - Жак . . . А зрештою, як легко позбутися цілого вантажу цивілізації. Побути тут, одягнуті полотнянку, як цей поліський дід, ходити босому й забути про ковнірці й ляковані черевики, забути читати й думати, почати жити простим, нехитрим життям, як і ці люди.

З жахом згадав поручник війну, вошивих рядовиків, дії повні тривоги й втоми.

Він знову був собою. Тепер тільки хвилиний упадок сил. Ще кілька днів і він цілком вже прийде до рівноваги, знову стане молодим, здоровим, сильним. Стане півбогом. Поверне до доброї, далекої старовини камяного віку.

Дід Арсень дрімав біля вогню й прокидався тоді, як його припікало. Підводив голову, гостро дивився на Отта й бубонів щось довго під носом. Івга пішла спати, не зважаючи на поручника. Ставало тихо. Тільки десь гупали далекі батареї і хмиз тріщав, догораючи.

Поручник не спав. Він вже не раз ночував під голим небом, разом з кіньми і вояками, але цієї ночі було йому якось особливо дивно й ніяково. Здавалося, що все шумить, шепоче й блукає біля нього, що з нетрів виринаються якісь веселі вюнкі тіні й танцюють навколо вогню. Але це була омана. Поручник лежав, перевертався і знову починав думати про Івгу. Враз щось струснуло ним. Він підвівся й тихо поповз у ліпянку. І там у ліпянці він з несподіваною гострото відчув її присутність. Тоді він забув про все й тільки уста спрагли й жагучі прошепотіли: Івго! . .

Але в цей момент Івга прокинулася, зірвалася й вибігла на двір. І там, десь у темі, засміялася. Цей сміх довго лунав по лісі дразливими й глумливими дзвіночками.

Поручник побіг було за нею, але болоче вдарився в стовбур. Тоді пропала вся тайна цієї жагучої ночі і чогось стало соромно. Поручник ніяково повернувся й знову ліг біля вогнища. Дід саме прокинувся. Уважно глянув на нього, підвівся на лікті:

— Чого бродиш, навіжений? Дівки не візьмеш, вона не з таких . . .

Відвернувся й захропів знову.

— Вже сонце добре пражило, коли поручник прокинувся. Він вмився, випив молока й пішов до ріки. Івги не було. Дід сам заставляв кловню.

— Глуши рибу! — гукнув дід до нього.

І Отто зрозумів. Він вліз в воду, де дно було мулке й багнисте, і мусів бовтати там ногами. Захляпався й забрудився, але довго не йшло як треба. Дід витягав самих черепах та жуків. Так, довго ходили берегом.

Отто добре втомився, комарі неймовірно вику-

сали його, він дусив їх брудними руками, лишаючи болото на лиці.

Пóлову було обмаль. Дід втомився теж. Кинув щось непривітне поручникові й поніс кловню до хати. Плював тричі на захід, через поріг — од відьм відганявся. Сердитий був. І тільки тоді злагіднів, коли поручник знайшов у кишені пів пачки вояцького тютюну та дав йому до люльки. Тоді затягнувся, закашлявся, засміявся і ліг біля вогнища.

— Добрий бакун — зідхнув. — Давно не курив такого. Усе вишню та бурян.

Цілий день поручник ходив по лісі, збирав квітки, розкопував муравлища. З лісу якось вийшов на дорогу, кудюю прийшов з табору. На обрії далеко, битим шляхом, тягнулися обози й багнети вилискували на сонці. Фронт очевидно пересовувався далі. Гагенав зморщився — це нагадало йому недавнє минуле.

Раптом він побачив Івгу. Вона несла в горнятї, як звичайно, юшку. Побачивши поручника засміялася і здалека махнула рукою.

Вдвох пішли до ліса. Він в зеленому мундурі, вона вся в червоному, як червінь світанку. Дивилися на себе, сміялися, але не говорили, бо все одно не зрозуміли б один одного.

Дід похмуро глянув з під лоба:

— Знов він з тобою! Чого йому! Хаїї іде!

— Е, хай діду залишиться. На всіх стане. Він тихий.

— А чого поночі бродить?

Івга засміялася:

— Не дістане нічого. А вам бакуну дасть. Дід втихомирився, хоч ще буркотів, не знати чи до себе, чи до Івги.

Отто був збентежений.

— Ходи! — гукнула до нього Івга.

Вони пішли разом до лісу пасти корову. Отто лежав і дивився на неї, вона плела віночки з півників і щось наспівувала. Дід стукав десь молотком по бодні, а з ним дятел на дубі.

Було тихо й добре.

Так минув другий день.

Поручник вже починав вживатися в нове життя. Він жив з Івгою, з дідом, придивлявся до них, порівнював їх з собою. Вражала його мова цих людей. Щось тягуче, солодке, спокійне, як шум цього тихого лісу, як плескіт цієї багнистої ріки, — було в їх мові. Якою іншою була його мова! Мова переможців, хижаків і вояків, тверда, сталава й рішуча. Але тепер ця тиха, сумирна, лісна мова так відповідала його настрою. Навішала якусь тугу, зворушувала. Десь там була війна з її страхіттями й смертю. Тут була тиша й спокій. Тут не хотілося піднести руки, щоб відігнати комарів. Тут панувала якась розкішна сонність. Одвічна сонність глуші. Тут жили й родилися, щоб родити других, знайти їжу і вмерти в спокою. Тут ніхто не знав про якийсь другий світ, де боряться й гинуть за гроші, за шматок хліба. Тут ніколи не чули про парламентарні кризи, про соціальні рухи, про конкуренцію націй. Тут не було змагання й руху, тут було ідеальне життя ідилічної людини, тут була первісність.

Отто, що зріс серед гамору міста, не зупинявся над тим, чи може так довго вижити. Він взагалі не думав про завтра. Його цікавило лише сьогодні — як дід латає сітку, як Івга гукає на корову, як дятел довбає вяза, як шорохтить у траві вуж. Він ділив день на години — коли пив зраня тепле молоко, коли Івга приносила юшку, коли знов вечеряв молоком і медом. Ніщо не каламутило його спокою. Дід вже не

кликав його на рибу. Отто йому тільки перешкаджав. І Отто лежав цілий день під сосною, муркотів пісоньки, дивився на отари хмарок, що повзли по далекій блакиті, а коли нудилося лежати — йшов в ліс і блукав сам, з своїми думками, перепоєний тихою радістю життя.

Тільки вночі його огортав непокій. Він лежав біля ліпанки, чув як віддихала Івга і відчував її присутність. Тоді не міг заснути. Івга маячила там у темряві чарівною з'явою й бентежила його уяву. Прокидалося щось несвідоме й нове. Отто відчував, що вже не панує над собою. Підносився й повз тихо в ліпанку, будив Івгу, з тремтінням дотикаючи її теплих рук. Але вона зразу ж зривалася, відпихала його своїми сильними, як у лісової звірюки, руками, або тікала, сміючися, в ліс і ховалася десь там до ранку.

Отто плентався назад. Ставало соромно за свою звірячу жагу. Видавалося гріхом бентежити цей лагідний спокій. Тут усе мусіло прийти незломним законом одвічного. Івга сама прийде, коли її дійсно потягне до нього. Аджеж у день він вже бачив, як хвилювалися її груди, коли вона проходила повз нього, бачив, як часом дивно горіли її очі. Вона прийде до нього!

А ранком Івга сміялася, сідала біля нього й тихо пестила його руки.

— Івго! — шепотів поручник.

... Дід зрана, звичайно, ходив на ріку. Якось, в саме полудне, він почав гукати. Отто зірвався й побіг на голос. Дід радісно кричав десь в хащі. Він тягнув здоровечного сома на беріг. Але сом рвався і дід ніяк не міг собі з ним дати ради. Отто кинувся на поміч. Удвох вони насиду витягли рибу. Дід був захоплений. Сміявся і плескав сома по чорнім хребті. Сом тяжко дихав,

рухаючи довгими вусами. Дід добув ножа і перерізав рибі горло. Темна, холодна кров почурила на траву. Тоді дід забрався до риби й довго порався біля неї. Отта пудило від неприємного запаху товщу й кишок. Але дід не давав йому спочити. Тільки пізно в вечері вони понесли рибу до дому.

— Ай, лепський який! — скрикнула Івга. Вона пробивала сало, розглядала плавці й шарпала сома за вуса. — Здоровий, бо мерців їсть. Трупи річкою пливають, ось він і годується.

Того вечора всі втрюх наїлися, як ще ніколи. Дід розійшовся і плів якись теревені.

Отто сидів біля Івги. Він вже починав її розуміти. Вже й сам міг звязати кілька слів.—Івго, любиш мене? — питав Отто.

— А чом ні! — Івга сміялася тільки невідомо, чи з того, як він вимовляв, чи з чого іншого.

А бір гомонів. Трішало ломаччя й листя шелестіло так, немов би хтось йшов незнаними лісовими стежками.

Івга довірливо дивилася на Отта й знову сміялася, показуючи білі, як у вовчиці, зуби.

Отто поклав свою руку на її коліно. І чув, як знову заграла в ньому кров, як знов прокидався в ньому хтось другий — владний і хижий.

Але він переміг себе. І повний дивних думок пішов спати.

У сні, кілька разів здавалося, що хтось стоїть над ним. Він відкривав очі. Ні, це був сон. Нікого не було. Івга спала в ліп'янці, а дід хропів, прикурунувши біля вогнища.

Десь у глухій гущавині кричав пугач. І бір хмурився чорним велетнем, сосни шуміли тихо й загадково...

III.

Того дня пройшла над лісом гроза. Ще зрано було душно й парно. Ластівки шугали низько над полянами й комашня настирливо брєніла. Надлітали хмари і здалека йшли переґроми.

Буря зближалася.

Прийшла, нагинаючи дерева. Тривожно заґомоніла пташнє. Івґа забила в кут ліп'янки, боялася грому. Тільки Отто стояв на галяві лицем до бурі. Його кучері розвівалися на вітрі, злива сікла його лице. Але він стояв весь заслуханий в могутній гимн, весь зачудований. Він ріс з бурею. Наростало в ньому якесь нове, могутнє почуття. Змаґалося й перемаґало. Захоплений і радісний, він стояв і вслухувався в шум вітру. Так він стояв, аж ущухла буря.

Знову виглянуло сонце, а разом з ним прийшла якась незвичайна поґідність в душу Отта.

Йшов вечір. Було тихо. Лише десь зову грізно греміли гармати. Це змінявся фронт.

Отто довго був у лісі. Він блукав, зриваючи кислий терен. Потім ліг на м'який мох, ще мокрий від дощу, і задрімав. Коли прокинувся, була ніч. Молодик високо й непорушно стояв над лісом. Треба було вертатися.

Перше, що поручникові впало в око коло ліп'янки—це якийсь незнайомий, що, прикуцпнувши біля вогнища, закурював цигарку. Це був худорлявий, низький чоловік в мундурі австрійського піхотинця. Вогонь яскраво позначив на його обличчі худі вилиці й ями, та рідку жовту шітину. Він зразу не сподобався Оттові. Щось закипіло в нім задрісне, ненависне.

Піхотинець підозріло глянув на Отта й зів'явся.

— Хто це? — спитав хрипло Івги покрученою польською мовою.

— Свій, не бійся. Він тут сидить з нами — спокійно відповіла Івга й цікаво приглядалася їх зустрічі.

Піхотинець уважно оглянув поручника. Тільки високі жовтаві чоботи нагадували про його колишню приналежність до великої армії.

— Дезертир?—спитав піхотинець, посміхаючися.

— Все одно—понуро відповів Отто і сів біля діда.

— Гадаю, нам тісно не буде?

Піхотинець простяг руку, але Отто вдав, що не бачить. Той знизив плечима й почав весело й свobodно:

— До чорта! Ця війна затяглася на довго. Хто має охоту підставляти черево під російські багнети — хай іде. Я не маю жадної охоти до цього. Думаю, що в цьому лісі безпечно? Га? Як бачу, тут добре місце для дезертирів. Старий пень глухий, як ніч, а дівка нічого собі. Весело буде... Колиб ще тільки чарочку. Та й з тим якось буде, фронт недалеко... ранених без ліку—по черзі ходитимемо. На дівку жеребка тягнутимемо. Та, чи не все одно... —

Він реготався, споглядав на Івгу й крутив цигарку за цигаркою.

— На війні так, товаришу, — думай тільки про себе. Що побачив, бери, нічого не школуй собі. Будеш на других дивитися—дурнем будеш. Що, може перекинемо карти, нару разів? У мене завжди є. Не хочете? Ви, я бачу, якийсь відлюдник і непривітний. Нічого, зживемося.

Цього вечора Отто дістав меншу порцію молока. Тепер ділили на трьох. Дід напився й

дрімав, щось пережовуючи й перебираючи губами. Івга слухала незнайомого, споглядаючи то на нього то на Отта. Незнайомий, полишивши поручника, став балакати з нею про якісь веселі речі, бо Івга сміялася часто й неспокійно. Два рази він ліз до неї з руками, але вона ляпала його й відштовхувала від себе.

— Дика, товаришу, вона? Як думаєте?

— Не знаю — понуро відповів Отто.

Він лежав горілиць, дивився на зоряне небо. Цей австріяк з рудавим волоссям, брудною, як земля, сорочкою, що по ній мабуть повзали воші, ногами, від яких йшов огидний дух, йому рішуче не сподобався. Він взагалі не любив австрійських вояків, цієї різнокольорової збиранини націй, а цей ще до того був якийсь волоцюга, може й злодіяшка, бувалець нічних притулків за мирних часів.

Але це тут не грало ролі. Він — німецький аристократ і цей австрійський люмпен-пролетар, були тут рівні. Обидва дезертири. Польовий суд не розбирав-би їх родоводу. Обох поставив-би під шибеницю.

. . . . .

Дезертир не хотів спати на дворі. Він ліг на Івжину постіль. Івга лягла біля вогню проти Отта. Незнайомий довго борсався, поки заснув. Отто, зморений бурею й думками, швидко заснув теж. Стало тихо — тільки тріщало багаття. Враз Отто прокинувся. Причулися йому якісь слабії зойки, якесь дивне шамотіння.

Ще мить і він зрозумів усе. Він зірвався і в темряві схопив австріяка за карк. Тонко й несамовито закричала Івга. Дезертир мерзотно вилаявся, шарпнувся і скочив до Отта. Він був звинний і хитрий, але Отто був міцніший. Відпочинок у лісі пішов йому на користь. Вони впали

й покотилися по землі. Отто чув, як його противник тяжко дихав, чув його гнилий віддих, дотик його цупких пальців.

Івга перелякана, з широкими очима стояла й стежила за ними. Але вони, важко дихаючи, розчіпилися і рівнож стали на ноги один проти одного. Одяг їх був пошарпаний, Оттові з носа текла кров. Раптом Отто згадав про ножа. Але австрієць випередив його. Він миттю добув з кишені довгого австрійського штилета. Отто не вмів орудувати ножем. А ворожий ніж шарпав його плече і кров заливала очі. З розбігу Отто натрапив на вогонь, опік собі ногу. Біль додав йому сили і враз він скочив до піхотинця й вдарив його в плече. Чув, як хряснула кістка. Піхотинець зойкнув і випустив ножа. Очі його забігали з жаху. Він обернувся й побіг до лісу дрібним, трусливим бігом. Але Отто, упоєний перемогою, здогав його. Він знав цей ліс, він вмів омінати стовбурі й корчі, а піхотинець плутався. Втік, як заяць, повен жаху, тяжко віддихаючи. Отто наздогнав його і з цілої сили всадив йому ножа в плечі. Австрієць внав. Отто, закрявавлений і виснажений, звалився теж.

. . . . .

Хтось діткнувся до його плеча.

Це була Івга.

Вона схилилася над ним і він чув її тепло. Тоді знову забурлила в ньому кров і він схопив її в обійми. Поцілунки його кривавили її. Вона тихо стогнала. Але це не був стогін жаху й тривоги, це був стогін подиву й захоплення переможцем. Вона обняла його голову й заплющила очі.

. . . . .

Петро Холодний

Літографія

Це були дні перемоги Отта.

Він сидів з підв'язаною рукою, блідий і поважний, і грівся до сонця, посміхаючися тихо й радісно, коли Івга проходила повз нього. Він знав вже її. Вона вже була його. Вона слухала його, як дитина, і пестилася, немов котеня.

Часом Отто згадував жахливу ніч.

— Дё він?—питав про піхотинця.

-- Там—показувала Івга на річку.

І посміхалася: -- Вже риба їсть його.

Вона сама тої ночі заволокла за ноги піхотинця до річки. Він був тяжкий і залишив слід на траві. Але з росою слід пропав. Трава піднялася й ніхто б не пізнав нічого.

.....

— Якось Отто глянув на себе в криницю.

Там відбилося смагле обличчя, що набрало гострого виразу. Борода й вуса відросли — він став неподібний до себе, до давнього, мелянхолійного Отта. Був молодий, сильний, здоровий.

Це було знайдення себе.

І Отто думав:

— Яке дуренство—було мріяти про ідиллю і спокій і жити сонним, лінивим днем.

Аджеж у бурі народився всесвіт, аджеж у вітрах мандрує життя. Ця лісова ідилля — лише фантастична омана. Хіба не живуть тут одні, знищивши другим життя. Хіба птах, що безжурно співає, не вбив соток комах, хіба рись, що притаївся на дереві, не стежить за зайцем, щоб кинутися на нього й випити теплу кров?

Життя—музика, але хіба воно йде через гармонію? Ні, воно йде через дисонанс, через суперництво, через боротьбу. В цьому величність, в цій одвічній боротьбі — краса.

А, хіба він, Отто не смішний в своїй мелянхо-

лійності і мрійливій задуманості, непорушності і неспіливості. Хіба Івга не чекає на нього, переможця й змагуна, з твердою волею й залізними м'язами. І хіба він сам тепер не хижак, який забиває, щоб самому жити?..

З ліса йшли таємні шуми. Отто стояв і вдихав в себе повітря. В цей момент він ясно й твердо відчував свою владу над життям. Яким далеким здався йому колишній Отто, кволий і химерний, м'який і лагідний.

— На трави лягала роса. У світлі місяця переливалися її краплі і йшли срібними смугами на узлісся. Розквітали в хаші купайлики, як розкидані зорі, і йшов з лісу шум втомленої днем боротьби. Йшла шкварна літня ніч, пристрасна й тривожна своєю невичерпаною снагою.

— Хай буде благословенна ця літня ніч, з її невидимим шумом невпинного бою. Благословенний хай буде день, що дав змогу віддатися тій непереможній стихії природи, де законом—боротьба. Благословенний хай буде гордий переможець, що залишає кволого ворога й покидає його, щоб іти в дальший бій. Ім, мужнім переможцям, привіт прекрасного життя..

Дід колупався ще в борті, щоб принести на вечір меду для Отта, бо ніхто, як він, мусів бути сильним; дід вже не міг без Отта ані перетягнути човна, ані заставити кловні в омуті.

А з лісу доносився голос Івги:

Ой ти парубок,

А я дівчина

Красна —

Чом ти не прийшов,

Як я волики пасла!..

Її голос був ніжний і покірний, як тривожний зов самиці, що чекає на свого володаря. Її голос був дзвінкий і ясний від щастя. Це був гимн тому, хто перший взяв її волю. Йшла до нього співа

ючи, йшла навмання, шукала його всюди, пристрасна і спрагла. Її голос все ближчав, ставав що раз більше жагучим, гнівним, нетерплячим, але голос її не був свобідним, аджеж вона віддала йому вже всю свою волю, вона вже не належала до себе.

А Отто стояв спокійний і чекав. Стояв високий і міцний немов дубчак.

— Ось вона вже біля нього, таємна, як лісова мавка, вся налита щастям, як земля. Спражена, й повна кохання. Її ніздрі роздуваються, очі мерехтять, а стать ціла розквітає квітом...

— Отто посміхнувся й твердо пішов їй назустріч.

Лісом лунала пісня кохання, пісня перемоги і влади, пісня здобутого щастя.

. . . . .

IV.

А на сході гуркотіли гармати все ближче й ближче. Фронт знову відходив назад. І знову падали обрії далекими пожежами, а земля гула й шуміла тривожним гомоном бою.

Дід Арсень ніяк не міг дійти ладу. Хрестився, шепотів щось і вже не ходив по рибу. Коли починалася канонада, притулювався до ліп'янки й тремтів. І було дивно дивитися, як його червоні старечі очі заходили сльозою жаху, немов туманом, а біла борода танцювала на грудях.

Івга не ходила вже давно по юшку. З фронту приходили нові вояки і бентежили її своїми жартами. Вона пасла корову, або сиділа біля вогну й вдивлялася в Отта.

— Коли воно мине? Отто, га?

Отто відривався від своїх думок:
— Мине Івго, мине. Ще трохи й вони підуть далі.

Вона вірила йому й пестилася, припадаючи до плеча. Чув як тремтіла від щастя. Була молода — дід карбував їй на дубі сімнадцяту весну. Але Отто був неспокійний і вже не зважав на неї так, як колись. Знов щось засіло в його голові. Вже надокучало спокійне життя без турбот і хвилювань. Він вже зміцнів, відпочив і бажав знов чогось небуденного. Це панування над маленьким світком видавалося йому, зрештою, смішним. Фронт наближався, а разом з гуркотом гармат нові думки все міцніше огортали його. Там ішли і вмирали тисячі!.. Там ішла боротьба рас. Чи мав він право кидати її і йти геть, утікачем, як злодій. Все частіше пригадувався Франц Остероде, давній камрат, що може лежить вже десь в братній могилі. Його філософія була примітивна, але здається він не помилявся. Він брав війну просто й нескладно. Він йшов, бо так наказували, бо йшли всі товариші. Він вмирав, бо треба було вмерти разом зо всіма, бо треба було вмерти за батьківщину.

Отто пішов у ліс і пересидів там до вечора.

Вночі не розкладали вогню, щоб не помітили німці.

Дід стогнав і зідхав, шепчучи молитви за кожним вибухом гранати. Івга сиділа тихо. Отто дрімав.

. . . А в болотах йшли атаки за атаками. Червоним квітням вилітали в темряву далекі ракети. Торохкотіли кулемети і з повівом вітру доносився глухий гул голосів. Атака була десь недалеко. Стріли розсипалися сухим тріском. Обрій горів вогнем.

— Поручник борсався й не міг заснути. Івга чекала на нього, але він не прийшов. Він був сам, з своїми новими думками, що якимось несподівано гостро западали в його свідомість.

Після півночі атака вшухла.

Ранок встав туманний і дивно тихий.

Над раном Отто побрів до ріки. Щось тягнуло його геть, з ліпанки до лісу, до тих шляхів, кудю йшли його брати — велика Німецька Армія і звідки прийшов він сам сюди, в цю тишу, в це сонне, рослинне життя.

Враз, коли вже був біля корчів, за якими починалася ріка, він почув десь недалеко приглушений людський стогін...

Поручник не раз чув цей стогін в бою і в лікарні. Він сховився й побіг. Стогін все дужчав. Він йшов з баговіння, що тягнулося від ріки на право, аж до того місця, кудю вночі йшла атака.

..... Отто схилювся.

Під корчем, поринаючи лицем в траві, лежав німецький вояк.

Так, це був німецький вояк, один з тих сірих мільйонів великої армії, що мусли стрічати смерть на чужих землях.

Коли Отто перевернув його, він побачив безвусе молоде обличчя, бліде обличчя з напіврозхиленими й темними від болю очима.

Отто приніс води. Ранений жадібно випив, безпомічно витягаючи губи. Потім він захрипів, заборсався і... враз його очі, якимось несподівано свідомо, стрінулися з очима Отта.

— Хто це?.. — прошепотів ранений.

— Свій, не бійся.

— Мене відставлять до лікарні? Аджеж я не можу тут лишатися... Я повз скільки міг... — Голос його рвався... Щось хрипіло і свистало в грудях.

Раптом він здригнувся. Було видко—починалася агонія. Рятунок був зайвий.

... Слова, які падали, були словами смерти.

— Слухай... Скажеш Ельзі... Ельзі Шварц з Фабріціюсштрассе... в Берліні, що все добре...

Він намагався посміхнутися. Цей бідний хлопчина намагався посміхнутися. І потім загворив хутко, недоладно, горячково:

— ... Все добре... чуєш? все добре!

Це був кінець.

Отто тримав в руках трупа.

І враз, з якимось несподіваним почуттям тривоги, Отто зірвався на ноги.

— Жах! Жах мільйонів смертей, в обличчі яких спорт Остероде був маленьким і смішним.

Вмирає цей хлопчина, вмирають ще і ще такі самі, як він. Звірячий закон, закон камінної доби! А століття поступу, де вони?!

Де відродження людини? Де людина? Людина йде, як худоба, на різню і вмирає в багні нікому не потрібна, лежить і гние мертвим падлом, здихає... шей посміхається: — все добре... Худоба!!

Отто стояв і стискав кулаки. Кров біла йому в лице.

— Знищити це! Зломати цей проклятий закон! Проголосити війну тим, хто наказує цю безглузду різню, повбивати усіх тих Остеродів, що плетуть про ідеали й раси!

О ні, єдиним ідеалом—людина. В її ім'я усе життя. Життя, а не смерть, життя творче й велике, життя для світлого завтра, де не буде насильства й знуцання.

Він не має права тут залишатися. Він мусить іти до них, до всіх тих сірих людей, яких загнано сюди вмирати. Він мусить проголосити їм нову правду, повести їх до нового чину! . . . . .

Отто горячково стягнув з вояка мундур, пас, шолом, торбу. Потім схилився й шукав чогось на шні. На маленькій, мідяній бляшці, що висить на шні у кожного вояка стояло:

„Karl Schneider, 14 Regiment der Bayerischen Infanterie”.

Біг падаючи, заплутуючися в дротах, кривавлючи руки й ноги. Тут був бій. Валялися трупи. Млосно пахло кровю.. Біг далі, вихопивши у якогось забитого кріса з застиглих рук... Біг на гомін. І в тому самому селі, де колись стояв його полк і звідки колись він, здавалося безповоротно, втік—йшла в атаку залізна піхота Німецької Армії. Гранати рвалися над головами. Дико іржали обозні коні. Хтось біг, гукав. Слова команди мішались з прокляттями.

— Гей, поспішай ти!

Отто обернувся й побачив злісне обличчя якогось фельдфебля.

— Доганяй там, ти офермо!

Отто побіг в той бік, де маячила сіра маса. Він наздігнав задні ряди й прилучився.

Ніхто не глянув на нього.

Йшли похиливши голови.

Вперті, грізні, мовчазні.

Їх каски були тяжкі й тверді, їх крок, відбиваний цвяхованими чобітьми, гострий і рівний.

Це була піхота, що йшла в ранню атаку.

Перед вечером санітари збирали трупи після атаки.

— Наступний!

На мідяній табличці, що її кожний воєк армії носить на своїй шії — стояло:

— Karl Schneider...

— Далі, чого став! — лаявся дижурний.

Але санітар чомусь довго дивився в обличчя піхотинця, що якось дивно посміхалося, захляпане кровю від рани, від розривної кулі дум-дум.

НАТАЛЯ ЛІВИЦЬКА - ХОЛОДНА.

П О Е З І Ї

Знов життя розділив на двоє
Чорний погляд твоїх очей,
Знову усміх твій наді мною,
І так близько твоє плече.
О, я знаю, ти мрієш знову
Про солодкі мої уста,
Ти для мене забудь готовий
Сині очі й гадючий стан.
Але я не забула зради,
І ненависть міцна, як смерть,
Поцілунок мій п'яним чадом
Твоє серце наповнить вщерть.
І коли поцілуєш другу,
Синьооку, гарну свою,
Стрепенеться вона і тугу
Відгадає за мною твою.
Випе розпач — бездонна чара! —
Цілим тілом своїм палким,
І пропалить їй душу жаром
Чорна заздрість, як чорний дим.

Відійшов ти—і стало тихо,
Стало сіро в моїй кімнаті,
І душа моя знов старчиха,
І думки мої не крилаті.
Відійшов ти—і знов я сонна,
Знову осінь зі мною тьмяна.
А ще вчора весна стодзвонна
Усміхалась, тобою п'яна.
А ще вчора цвіли шкарлати
На устах моїх і на лицьях.
Ти ще прийдеш?—я буду ждати,
Мій закоханий, юний лицар.

Цвіте тобою кожна ніч,
І кожний день тобою повний.
О, як забути ніжність віч,
І палкість рук, і шал любовний?
Але слова згубила я:
Чи ти сказав мені „єдина”?
О, любий, знов твоє імя
В моїй душі, немов перлина.

Шкарлатом пристрасти цвітуть
Уста мої широкі й повні.
О, ти не зможеш їх забуть,
Ти спопелієш в грі любовній.
В очах у тебе сльози й гнів,
Рука тремтить палка й нервова,
І гірко й радісно мені
Прийнять терпке і гостре слово.
О, не кажи, що підеш геть,
Ти ж сам цьому не віриш, любий,
Між нами пристрасть або смерть,
Червоний шал, чи чорна згуба.

МИХАЙЛО РУДНИЦЬКИЙ

Е В Р О П А І М И

I.

Заздрю Вам, товаришу-редакторе, сміливого літературного почину. Новий український літературний журнал з орієнтацією на Європу це щось таке, як однопрямний лет понад два бігуни, або перехід через Еверест пішки.

Чи можна перед таким головокружним поривом робити білянс? Інколи треба.

Спробуємо. Не можете рахувати на найживіших і найбільше оригінальних наших письменників; усі вони на Східній Україні. Схочете користуватися деякими найкращими їхніми творами? Більшість із них повстала з недовіря до Європи. Хвильовий, що накликав до обов'язкової європеїзації, мріяв не про європейський, а „азійський ренесанс“.

Знаєте у чому трагічне становище совіського письменника. Кажуть йому перевершувати буржуазну культуру і відмежовують його від неї китайським муром. Якби тільки муром. Наша література мусить у цій вязниці здавати той самий іспит, що російська перед тою самою комісією. Нерівний змаг. Росіяни дали вже Європі Достоевського, Тургенєва, Толстого, Чехова, Горького; бунтувалися проти цієї Європи або йшли за нею, але духово дозріли до бунту й наслідування.

Наші письменники не мали часу дивитися на світ оком мистців, зацікавлених самим процесом життя, хоча би власного. Тільки пробіски такого зацікавлення мали інколи Коцюбинський, Сте-

фаник або Яцків. Над загалом наших письменників навис клятий обов'язок: навчати, промовляти до совісти, пригадувати забуту славу бувальщини, думати та творити для маси. Коли з цієї маси виросла правдива інтелігенція, то побачила, що властиво не має чого читати. Маємо найріднішу, найсвоєріднішу літературу, але не маємо книжок, що йшли би в парі з нашими щоденними переживаннями, з нашим індивідуальним розвитком. Кажу про тих нас, що дивляться на твори рідної літератури, як на книжки, призначені для нас, не для інших, не для тієї нез'ясованої потвори, що досі виступає в нашій політично-містичній жаргоні, як „загал”, „суспільність” і „народ”.

Остання наша революція відкрила нам не одну силу нашої інтелігенції, що досі працювала анонімно для чужих культур. Здавалося: і літературою доженемо і Поляків і Росіян. Тих кільканадцять наших мистців, що придбало собі нині ім'я на чужині—найкращий доказ, що була це не самохвальна віра. Та прийшли знову „суспільно-політичні обставини”. Про мистецьку та літературну творчість почали рішати на Східній Україні люди, які хотіли перевчати Європу замість учитися від неї.

Ті всі штудерні форми, де символізм переплутаний з футуризмом, імажинізм з народними думами—страшенно нагадують машини Дніпрельстану серед безмежів родючої землі, де мільйони голодують. В європейських позичених костюмах наша література тягне стару пісню: — пропаганду серед мас. Яка ріжниця, що вчора була це народолюбна, потім національна, нині інтернаціональна або націоналістична місія? Те, чим ріжниться психічно наш письменник від європейського належить до проблеми непереможеної ні

ним смаим індивідуально, ні соціально його верховодами, до проблеми засобів та завдань літератури.

Наша література не в силі вийти з тої стадії культури, в якій письменники вважають за найвище своє призначення ставати моралістами—допомагати керманичам народу, діячам, священикам і агітаторам. І все непорозуміння в тому, що замість писати філософічні студії, афоризми або сатири, пишуть вони прозові оди, дитирамби та елегії. Wenn man mit der Philosophie fertig ist, greift man zur Pädagogik— сказав, здається, Шпенгавер, а на першого європейського філософа пождемо ще довго.

У противагу комуністичній літературі розробляють у Галичині та на еміграції націоналістичний месіянізм. Інтернаціоналізм і націоналізм у літературі — дві доньки тої самої сухітничої мами: агітки. Знаємо віддавна її бабку:—загальнодоступну літературу з національно-суспільною тенденцією. Досі наші письменники живуть її спадщиною, як рентієри: ні сліду в них індивідуального зусилля. Старше покоління галицьких письменників, коли ще й живе та пише, у дійсності скінчило свою працю підчас світової війни. Більшість з них замовкла, а ті, що озиваються, краще зробили би для свого імення, як би мовчали. Нагадують вони змагунів, що кільканадцять літ не вправляли і тепер показують свою силу на „фестинах“ „на народні цілі“. Дві літератури, за якими перед 25 роками пробували галицькі письменники ще сяк-так стежити: польська та російська—зачинені для них, наче ворота в'язниці для „політичних“.

Політичні обрахунки з сусідами скінчилися тим, що те, що могли вони дати нам найціннішого: творчі впливи,—йде тепер на рахунок, будім то культурної вишости. Так повстає у нас своєрідна месіяністична саламаха. Політики, для яких

література є тільки катальогом цитат і ріжного-
лосих гасел, передають молодому поколінню най-
менш європейські елементи, завіяні до нас з ро-
сійської та польської літератур:— месіяністичний
суспільницький романтизм.

II.

Вкаже нам хтось з пропагаторів інтернаціо-
нального, націоналістичного або католицького месія-
нізму на зріст в європейській літературі тих ідей,
що він їх боронить. Нехай загляне в минулі віки.
Завжди було те саме: у різних народів у вся-
кій добі виступали суспільні та релігійні ідеї.
І завжди література від нелітератури ріжнилася
тим, що письменники, захоплені суспільними або
релігійними ідеями, змагалися з ними у творі
так само, як із спокусами, жагою, нахилами.
Ідеї були для них не прапором, а ферментом, не
місцем причалу, а спонукою до мандрівки.

Трагедія нашої сучасної літератури в тому,
що наші письменники не доходять до ідей, не вибо-
рюють собі світогляду для власної духової потре-
би, а дістають готовий світогляд, складений з кіль-
кох гладких стін, як скринька і добувають з неї
ідеї, як партійні резолюції.

Одно наше покоління втратило кільканадцять
літ війни та революції на фізичну боротьбу на
полі бою та за хліб насушний. Воно багато ба-
чило, перейшло не одну хвилину, що нагадувала
землетрус. Безпосередні досвіди були для пись-
менника завжди цінніші, ніж книжкові студії.
Чому ж так мало дали нашій літературі ті вели-
кі роки стихійних поривів і болісних ударів? На-
ші товариші, старші та молодші, хапаючи за перо
хотять доконче дати нам моральну науку з того,

що пережили. Їм досі гудять у голові строфи з „Кобзаря” або бойові накази. І ні вони, ні наші критики, що вихвалюють їх за патріотичне діло, не в силі зрозуміти, що нема моральної науки без філософії і нема філософії без знайомости філософів.

Тужимо за європейською літературою в рідній: — тужимо за сучасною людською з усіма її духовними потребами—від критики наймогутніших ідей, що наводять лихоманку на народи та епохи, до останніх химеродів і мінливих настроїв самотника.

Десь від когось почули наші публіцисти про війну з раціоналізмом, з якої вийшов переможцем ірраціоналізм. Нова вода на рідні лотки:—геть з інтелектом! Липові таланти дістають безплатний паспорт на подорож навколо світа у рідній балії. Гучномовні фрази та студенські жести — це для них доказ життєвої енергії та крицевої волі.

Нема більше схолястичного, більше зраціоналізованого катехизму як ця наша наївна проповідь „свобідного пориву”, „енергії”, „волі”, „дисципліни” — що є бездумною парафразою дешевенького ніцшеанства. Для кожного, хто читав бодаї якусь розвідку про Бергсона, ясно, чому до творчого пориву не можна наклеювати і чому того, що мусить стати наскрізь індивідуальним — тому ірраціональним, що непередбачним — висловом одиниці, не можна поширити не тільки на суспільні гасла, але навіть на систему.

Нашій літературі завжди бракувало „ідей” тому, що всі мали ідеї. Наші письменники заступали „загальними ідеями” особисті переживання та боротьбу за поодинокі моменти свого світогляду. Європейська література досі різниться від усіх поза - та передєвропейських і від тих провінціальних, що тільки географічно, не істо-

рично з нею звязані—саме тими кількома основними рисами, що досі недоступні для ментальності наших масових пробудників без огляду на те, яким колпаком прикривають вони свою місіонарську голову.

Перша з тих рис: розуміння письменницької творчості, як свобідного вислову свого „я” без огляду на те, чи воно покривається з загально поширеними ідеями, течіями та змаганнями. Європейський письменник не має претенсій заступати керманіча держави, міністра, посла, священика або євгеніка. Наклад його книжок може доходити до мільйонів, проте й не гадає він вести цієї маси до ханаанської землі; це роля інших апостолів.

Друга риса: читач для європейського письменника — людина того самого духового рівня. Говорити перед рівними нам про високий обовязок патріотизму, саможертву, любов до покривджених, любов до людства та Бога—неначе про нововідкриті правди? Можна хіба сповідатися з почувань, звязаних з тими високими ідеями, що хвилюють нас кожний раз наново, коли пробуємо їх з'ясувати.

Третя риса: коли беру німецьку, англійську книжку, знаю від перших її сторінок, найчастіше вже з прізвища автора, до якого кола читачів він звертається, який ступінь освіти та духової зрілості є першим шаблоном доступності до його твору. Ми маємо авторів, що пишуть для сільської інтелігенції, служниць або 15-літків, перевідчені, що „творять літературу”. І сам інтелігентний загал, який не в силі читати ці книжки у хвилини найбільшої нудьги, не бачить і не розуміє різниці між фабрикантами популярної лектури *ad usum Delphini* і справжніми письменниками. Скільки разів ці справжні письменники сходять неждано на рівень загальнодоступної просві-

тянської продукції і не мають вже сил віднайти у собі давнього свобідного розмаху!

Коли беру книжку європейського письменника, навіть друго-та третьорядного, знаю, що він хоче в ній оповісти мені себе: те найцікавіше, що пережив і передумав з приводу якоїсь події або людини, оповісти так, неначе б мав перед собою друга, з яким не міг розмовляти підчас далекої мандрівки або несподіваної трагедії. Чому наші письменники не оповідають нам хоча би про те, чим живуть що-дня—про своє особисте, звичайне існування: про шаблі своєї кар'єри, засоби заробітку, рідню, знайомих, своє кохання і подружжя, щоденні дрібні радощі та турботи? Чому наші письменники починають свою працю від того, чим інші кінчають її—від кількох загальних ідей, які тільки вийнятково можна добути з творчости нечисленних геніїв?

Тільки вийнятково такі ідеї проведені у творі, наче дріт для електричної лампи, не псують живого малюнку, гри барв і відтінків, ніжної мелодії.

Хто з нас зумів би з'ясувати світогляд Шова або А. Франса, Уелса або Жіда, Г. Гавлмана або Піранделя, Гамсуна або Т. Мана, що кожний з них усе змагався за нього, кристалізував його та надихував ним хвилини своїх поривів? Кожний з них був би у клопоті, якби мав сам це зробити. Вони не в силі були би дати відповіді, що такою легкою видається нашим письменникам:—в якому напрямку повинен іти нарід і людство, які ідеали можуть заповнити доцільний розвиток новій Європі.

В атмосфері, в якій виховується український письменник, існують готові ідеї, які він приймає, наче програму національної політики. Тими ідеями хоче він зміцнити свою працю, зовсім хибно віруючи, що вартість літературного твору зале-

жить від загального висновку, до якого він веде читача простою та гладкою стежкою.

III.

Нема у мистецькій творчості простих і гладких стежок, що ведуть до загальних ідей. Ця творчість це боротьба з пралісом життя, де треба прокладати собі дорогу серед безлічі перехресних ліян. Нема одної, одноцільної та суцільної літератури, коли шукати в ній ідей придатних для загального поширення. Ця література—ріжні індивідуальні досвіди виїняткових одиниць, здебільша збунтованих проти суспільних форм, що хочать звести одиницю до маси і масу піддати машині.

Коли представники ріжних суспільницьких напрямків користуються поодинокими іменами та цитатами на доказ, що світ іде туди-то, єдиним спасенним шляхом, який вони вибрали, вони залишають поза сферою свого розуміння та відчужання сотні інших напрямків та індивідуальностей. Тільки молодеча наївність та історична незрілість дозволяє дивитися на ріжні творчі спонуки та ріжні впливи літератури на людську психіку з погляду єдиного, всеспасенного світогляду.

Без огляду на ріжні світоглядів, представники європейської літератури це ті, що бунтуються проти стандаризації, нормалізації, соціалізації та націоналізації літературної творчости; найбільші з них відкидають з однаковою рішучістю диктатури маси, одної людини, одної політичної партії або одної релігійної віри.

Коли можна говорити про ідеали західньо-європейської культури, якої найкращим висловом

стає її мистецтво, то цей ідеал зв'язаний із змаганням, щоб якнайбільша скількість людей могла якнайповніше проявити своє „я” — найти вислів для найбільш оригінальних своїх спонук, бажань, мрій і незаступних завдань. Держава, нація, політична або релігійна система, які вважають своєю силою боротьбу з тими ріжноманітними індивідуальними зусиллями та змаганнями, заперечують свободу в найпервіснішій і найвищій її прояві: свободу однозначну з індивідуальним розвитком одиниці.

Хочемо європейшити нашу літературу? Перш за все мусимо відчувати журбу за її завтрішню долю. Може ще раніше: мусимо відчувати потребу дихати її атмосферою. Як довго наша література не бере безпосередньої участі у розвитку європейської, до цього часу важко нашим письменникам відчувати цю спільноту інтересів. Звідсіля починається заворожене коло.

Маємо критиків, що вряди-годи намічують „шляхи нашої літератури”. Вони прикрашують шляхи своєї уяви лямпіонами тих колірних ідей, які видаються їм обновними зорями. Навіть коли шукаємо таких шляхів і придорожних стовпів уже у минулому віці, зачиненому як білянс, то й тоді ще кривдим живі твори та живих їхніх авторів. Методи літературознавства, що класифікують твори та творців, це не матеріал для літературної теодидеї, для мудрошів: куди і як вести літературну творчість від нині до завтра, з України в Європу.

Коли український читач виринатиме в уяві українського автора як європеєць, що вагається: яку книжку взяти в руку, якого європейського автора, — тоді українські книжки стануть рівнорядною лектурою європейського читача. Про що ці українські книжки казатимуть—ніхто з нас не може знати. Якби знали, самі написали би їх. Сама проблема „Європа і ми” у нашій літературі

хвилює та дратує нас саме тому, що ми занадто часто знаємо що можуть нам сказати про себе та світ наші земляки-письменники. Мабуть тому, що досі у літературі переважають у нас автодидакти та дидактики.

Абстрактні ідеї заморожують уяву нашого письменника, його уява не має таких широких ідей, що вміли би піддавати критиці її наївні пориви. Сказав Якобсен у „Нільсі Ліне”, що найбільше протоптані стежки це стежки нашої уяви—маючи на думці безплідне мрійництво, відірване від життя. Наша література не змальовує нині ні реального збірного життя ні поривів справжньої творчої уяви одиниць.

Цим різниться вона від європейської.

МИКОЛА БАЖАН

Трильоґія пристрасти

Передрук з журналу „Червоний Шлях“ 1933 №. 2 Харків.

Захворіло серце. З усяких хороб
Найтяжча й найдужча—разюча ця хворість,
Що прорізає; як корінь, як прорість,
Засмоктану ягоду людських утроб.
Захворіло серце. І точна свідомість
Про стан свій, про біль свій малий і страшний.
І крику немає у нього,
натомість
Немає й рокованої тишини.
Натомість навколо гармидер відвідни.
І радники, й гості, і свідки кругом.
А серце вже знає:

ніхто з них не гіден
Почути останнє дихання його.
Сидять приживальки. Ревуть домочадці.
Приходять розрадники й онікуни
Сваритись при першій, непевній ще згадці,
Що мають на спадок права і воєни.

Чистоплюйці душі і сердень приживальці,
Більше тобі співчуття не дано,
Як тільки спдіти й поламані пальці
Завязувать бантом навколо долонь.
Сидить і чеснотами пахне, як милом.
Сидить і скорботою пахне, як злом.
Сидить, поправляючи рухом несмілим
Гримаски своєї трагічний залом.
Чи кінчиком пальців, чи вінчиком губок
Торкнеться гарячого мяса проблем
І видушує кожну сльозу, наче тюбік
З солодким сиропом і нашатирем.
Співчуття й вболівання,

ти—лікар, ти—фершал,
Що вчасно ніколи не може прийти.
Ти—перша й швидка допомога помершим,
Яким не потрібна ти!

Впливає безформність, як флюс, як флегмона,
Як яма в болоті, як мла уночі,
Як мокрі, як сірі, як виссані лона
Безплідних самчих і старих павуччих.
Це—голодна хандр а, невразна й огидна
Карпкатура одчаю.

Це ти,

Що криком розпачливим вмерти не гідна,
Що сном і мовчанням безсила лягти,
Півмисль і півслово огромне й убоге!
Недоносок хандрп—о, як тяжко йому
Тягти свій живіт безголовий, безногий,
Що пупом вдивляється в вічність і в тьму!
Хандра—напівмертва й страшна'половпна
Живого чуття, що лежить на межі
І людського скону, і шалу людини,
Як Сфіякс боягузів, Нірвана ханжі.
Та вяне вона—

і не мисль, і не настроїї
Гігантська амеба застоєних серць,
Коли виступають на прю, як на герць,
Інші гості, движкі більш і задрі.

Охайна, й несхлибна, і вірна, і строга,
Ти душиш, як астма,

ти душиш, як жертвим узлом,
Прониклива й найбільчіша з судом,
Задрости люта й тасмна тривого!
Чітких і ясних божевіль метроном,
Язик, що зубами прокушений наскрізь,—
Ти беш, як бичем, недобитим хребтом,
Узята падучою в корч папролом,
Ти беш

і не знаєш поразки.
Ти—задрість, що беться й звивається в звої,
Хребет свій, як бич, як струну, простеля,
Хльостка какофонія ноти одної
Маніякального скрипала.
Мов король, він вдягас собі авреолу
Компюніста глухої юрби.
Королю! Ти голий, королю!
Сухорукий музико злоби!
Ти впевнено входиш.

В напруженні дикім
Чапєш, і гнешся, і надаєш ниць.
І пальці загострених рук наливаються
люття і криком.

Так набирається злою вакциною шприц.

І ти —

вже не мука,

ти—поклик, надхнення й чеснота,

Ця короста душі, ця солодка й прожерлива падь,

Чий опух і струп, як страждальна

естрада й Голгота,

Куди зводяться, щоб не вмирати.

Як заллуду вузляки й жмутики, звинуті

Лапки нудьги.

Не завжди розбереш,

Чи муха це сохне,

чи недорозвинутість

Страшнішої гості й жалкішої теж

У черепі коконом.

Звідти не виїщати —

Ї треба нести. І от несеш.

Несеш, як продуманий спокій недуги,

У мозку всихання й рипіння клітин,

В лункій спорожнілості власних глибини

Смертельне дзигчання зеленої мухи.

І звук цей в собі обережно несеш,

Мов стрілку тояку і напнуту до болю,

Немов маньякальності ніжну бусолю,

Бусолю для мандрів без цілі й без меж.

Поблідши від звуку, що виспе в зеніті,

Знеможена кров твоя беться без сил,

І йдуть катакомбами зжужжених жил

Морлоки блідих лейкоцитів.

Нудьга,—мов неситий душі лейкоцит.

Що тілом своїм непорушним і бистрим

Вгортає, висмоктує мудрість і пристрасть.

Як сирот, заповзаючи серцю під епід.

Як сирот у глибинах,

як звук в високості,

Злетівши чи впавши,

нудьга застига.

Приходять до серця неклікані гості,

Та з них найприкриша—нудьга.

Осідання душі й розпадання чуття,

Провал у глибини звірних афазій,

Старе, як тарган, допотопне дитя

Схололого черепа й зляхвираних м'язів

Це падання в ніч мезозойських лісів,

В струю темноти, зледенілу і згусклу,

Що цілить у мозок, щоб змяк і осів,
Й на гострі волокна розчахує мускул.
Так мамут спивно розгортує твань,
Печерна гієна так гне свій кістяк,
Як з ями, з безодні, з печер почувань
Виходить печерний л я к.
Це він, наче напад страшної хвороби,
Розчешірює ребра і бе в животи,
І звихує вилиць надуті суглоби,
Вивертає з корінням роти;
Стискає кістки, розриваючи нерви,
Розсунувши м'ясо і зчистивши слизь,
Щоб кості, як жовті, потовчені черви,
Шарпнулися й розповзлись.
І в горлі від крику зіскакують кільця
Й, кружляючи, падають вниз.
Вчепившись на кожній, живій іще жилці,
Дубіє й реве костогриз.

Такий він проходить,
рукатий, упертий,
Страшний костогриз, костолам, костоправ,
Щоб тут, коло серця, що має померти,
Своїх добиватися прав.

Про право на серце, про право на снадок
Збіговнице й рада, судвилице й торг
Громил, приживалок, сідух, тунєядок,
Що в нього вчепились, як в ділений корх.
Ти, серце, померло?

Не вмерло?!

Вставай же!

І ось підвелося, хрипить і реве
Серце предсмертне, що ледве, що майже.
Що трохи померло й що трохи живе.
І це катастрофа, чи вихід і звиття?
Це криза чи ризик? Це воля життя,
Це воля не згнити в проклятих, розбитих
В протухлих, в прогнилих підвалах чуття.
Це —

суд,

це—банкрутство увічнених мірок.

Це—зводи епохи і входи століть.

І падають двері повільно, як вирок.

І р о з п а ч у дверях стоїть.

Заплоджена змістом тяжким порожнеча,

Огромами виповнена пустота,

Порожня роділля.

‡ рве кровотеча

Яму її живота.

Кого ти, неси́та й німотна, зродила,
Вивертаючи лоно до збухлого дна,
Чи чистого сна для дужого діла,
Чи кров почорнілу, чи груз ковтуна?
Розверзшись, на мокрому тілі пульсують
Оголених ганглій зіяння пусті.
Невже ти—нічевя? Невже ти вся—всує,
Як крик у безвихідній німоті?
Ні!

Кості зламати і випростать корчі,
І мязи по швах життеродних розшить.
Щоб розпач розкрити, як родива творчі,
Як Кесарів розтин душі.
Він може зродити. Хай, гинучи, зродить
Йї, як змії пусточревий, з хвоста себе з'усть.
Хай здохне, хай змерхне, хай згине.

І входить

Перший великий гість.

Вона не приходить одразу, вона, що веде за собою
Спокійну ходу і змужнілу поставу душі.

Візьми ж, з не п а в и д н о це серце,
його засихать не лишп.

Візьми і греми ним, як дзвоном великого бою!

Ти, волю здвигаючи,
щелепів рвеш ричаги,

Ти горло стискаєш,
тамуючи вигук та гамір.

Так на „Аврорі“ стискалося горло крйіз-камер.

Проносячи черги набоїв, як фрази страшної ваги.

Скупа тишина зненавиди. Мовчання продумані такти.

Відмірює виліт і вибух годинник у тілі торпед.

Розграфлено простір і постріл. Зформуловано напрями й
тракти

І башти лобами трирогими персхилилися вперед.

Хронометраж перемоги —

ці такти і вахти „Аврорп“;

Ця зненавиди, що зважила

серце, гранату і мить.

Гарматень підноситься вгору, гарматень злітає в простори.

Як жест величавий оратора, що на панцерникові стоїть.

О, знепавидо „Аврорп“,

в спокійнім сяганні й просторі,

Явивши несхибних піднесень, несхибного лету красу,
Проносяться арки твоїх траекторій —
Триумфальні ворота часу.
Ти—присуд змужнілости,

пакти суворі,
Де стиль перестрілки і почерк штика,
Де кляса говорить із башти „Аврора“,
З башти салдатського броньовика.
Ти—стиль командарма, де слова приціл
Поставлено дбало й достоту на градус,
Щоб кожне влучання звучало, як радість,
Щоб точно розводився кут канонади,
Як циркуль розводиться в точній руці.
І він не схитнеться,

зазнавши відпору,
Твердий і прекрасно прокреслений кут,
Що зверстує й править гарматнів маршрут,
Маршрути і мислі, і слова, і зору.
Дзвени ж, зненавидо,

як дзвонять громохкі мости,
Високі мости сталюого польоту набоїв!
І хто не схитнувся,

не зквиливши, встояв,
Той скаже:

— Ти можеш ввійти!

І входить.

І серця замало.
І ребер гремить розворот,
Коли, підступивши край мислі, немов тріумфатор, постало
Слово незнаних, незбагнаних і невтолених широт.
І слову вдивлятися в очі,

і в слова вслухатися подих,
Як власне тепло, відчувати його і тепло, і чоло.
Слово, зароджене в бунті, зростало в найтяжчих походах,
В найбільших походах, якими

в історію людство пройшло.
Пульсація першого серця,

піднесеність мислі найдужча,
Якої ж прекрасної ери ти перший відважний гонець?
Рости і зривай оболони, і ветхі зривай шкаралупі
О, радосте, зерно майбутнього,

радосте, зерно сердець!
Згнивають пролежані форми,
і рвуться засмикані корди,

Де серце у піні предсмертній металось вперед і назад,
Поставивши в марші на місці свої кривоногі рекорди,
Знайшовши у марші на місці дерзання свого маєстат.
І рвуться засмикані корди.

І серце встає у новому,
В новому знанні і сяганні народжене серце встає.
І радість приходить до нього,
до нього приходить додому,
І серце встає їй назустріч,
і радості віддає
Всю силу живу проростання,
єдине майбутнє своє.

ЕВГЕН МАЛАНЮК

Г О Г О Л Ь

(фрагмент перший)

. . . — і з-за рогу
своїм вперед схилився станом.
Я бачу — йде Микола Гоголь
І невським кашляє туманом —
А вітер пне шинель горбом . . .

МАРКО ВОРОНИЙ
(„Лист про Харків“)

I.

Студіюючи в середній школі курс „історії руської словесности” приходилось читати речення Гоголя в роді: „Как упоїтелен, как роскошен летній день в Малороссї!” або (не дуже охоче) вчити на память славетний зразок „російської” мови: „Чуден Днепр при тихой погоде, когда вольно і плавно мчіт он сквозь леса і гори полния води свої!” І вже тоді щось підозріло дивне, мов гримаса, морщило вражливу, але наївну свідомість юнака.

Свідомість навіть не „національну”, — та була тоді занадто скомплікованою, щоб її тепер дефініювати — але просто естетичну, артистичну... Щось тут не так — як би здогадувалась та свідомість. Щось не все гаразд в цих плинних, як патока і бароково-кучерявистих, але при тім завше плоских „періодах”.

Треба підкреслити, що подібне ж і при першій знайомстві з творами Гоголя вражіння, мимо раннього (7 — 8 літ) віку, геть зберегла дуже яскраво, хоч не могло бути мови про свідомість язикову. Стихія навколо була степово-українська. Демаркаційна лінія — фонетично — між мовою села і повітового міста, була поплутаною й невиразною. Російський друк читалося по українському, цеб-то більш-менш так, як довоєнні москвофіли в Галичині читали Пушкіна („мій дядя самих честних правил, когда не в шутку занеміг...”). Російської мови щойно вчилосся, система-

тично опановуючи її в міру переходу до вищих класів, допомагаючи собі поза школою перебуванням в товаристві міської „передової” (отже майже цілком жидівської) інтелігенції.

Вже й тоді образи Гоголя сприймалися, як вифарбовані площини, як плескаті лаштунки, що їх приходилося бачити на аматорських українських (в селі) і професійних малоросійських (в місті) виставах. В такому, власне, малоросійсько-українському „ключі”, уява реагувала майже на цілі „Вечори біля Диканьки”. Постаті й ситуації в них автоматично набирали театрального-неправдоподібно- „недійсного” характеру, мимо того (а може якраз завдяки тому!), що в зокільній дійсності живими ходили всі ці Руді Паньки, Каленики, Голови, Оксани, Левки і навіть відьми з вовкулаками, в існуванні яких—після оповідань діда—не могло бути жадного сумніву...

Ось як, повторюю, вже тоді, коли про „язикові” різниці розумова свідомість мала дуже неясне уявлення, язиково-національна інтуїція відчувала гоголівські аномалії невиразно, але сильно й глибоко.

Легше йшло з „Вієм”, ще легше з „Страшною Помстою”, з їх понуро (а в випадку з „Вієм”— солодко)-жахливою романтикою, з якої виникли перші безсонні ночі і перші змори, коли блідий жах паралізував тіло й голос. „Страшна Помста” була якби переходом до „Тараса Бульби”.

При читанні, властиво поглиненні цього першого історичного роману українського, тривожно-неясне почуття язикового „не все гаразд”, зникало майже остаточно. Перший етап справжньої національної свідомості! Своєю чарівною фавулою, військовою (так рідною хлопцеві!) романтикою, цілим рядом підсвідомо-привабливих образів, а найважливіше першим зрушенням психологічних глибин—психонаціональних ремінісцен-

цій параліжованої, але незнищеної пам'яті історичної — ця „Запорожська Іліяда”, як називав її Сент - Бев, зайняла своє місце в дитячій душі без перешкод і на віки.

Очевидно, ще неясна свідомість дитини, психологічно наелектризована Бульбою, інстинктивно перекладала язык повісти по своєму, властиво реставрувала процес мислення її автора.

Що правда, перечитуючи повість пізніш, око зауважало, що замість „порохівниця” стоїть „пороховниця”, що вокативи „батьку” і „сину” знаходяться в невідповіднім лексичнім товаристві. Тоді „тривога” і почуття „недійсности” і „театральности” поволі поверталися знову і простягали серпанок загадковости між твором письменника і юним читачем.

Друга половина творчости Гоголя, натурально, залишалася довший час психологічно неприступною, нецікавою й чужою — і языково, і тематично.

Зародки думок і сумнівів з приводу пізніших творів Гоголя ласкаво усунув сам професор російської мови, упевнивши, що „Ревізор” відбувається в „центральной” Росії, а зрештою є річчю „символічною” (славнозвісне — „дійсне сумління” і „поверхове сумління” людини), що „Мертві душі” підказані Гоголеві Пушкіном і що це просто собі анекдот, теж безперечно з теренів „центральной” Росії... Росії, так Росії — отже дуже добре: чи ж варто думати про щось далеке аж з „центральной” Росії, з Тамбова?! На тім сірпав з Гоголем на якийсь час одсунулася...

Але думки про те, що „Вечорі” можна „розповісти” якось інакше, опукліше, природніше — залишали неприємне почуття... Навіть якоїсь дивної образи, ще не „національної”, але образи чогось дуже близького, сільського, рідного, „нашого”.

Потім трапив до рук „Бульба“ в перекладі М. Садовського і раптом — в світлі остаточно опанованої російської мови — блискавкою впала розгадка: ось як мав бути написаний Бульба!

По довшій перерві, в зв'язку з новою хвилею заінтересування Гоголем, прочитується „Між двома душами“ Єфремова. Але дивно, брошура майже нічого не з'ясувала. Занадто „раціоналістично“, отже — поверхово, „офіційно“, майже „урядово“. Висновок? — ще один, мовляв, п + 1 малоросійський випадок... Шкода лише, що такий великий письменник став „зрадником“.*)

Для „Росіян“, що складались і складаються з різних, „мало-руських“ елементів, Гоголь, звичайно, був і є, і певно ще залишатиметься „руським“, „гордостю“, фундатором артистичного реалізму великої літератури. Нічого дивного: „російським“ письменником залишався він для багатьох Українців (вже не кажучи про такого, як позбавлений національної інтуїції М. Драгоманов) і певно для багатьох залишається він таким і досі.

Правда, деякі зрушення з цієї дійсно мертвої точки погляду вже сталися. Маю на увазі останні новелі небіжчика Хвильового, що крізь їх скомпліковану композицію час від часу майорить знайомий гострий профіль і то — не лише тематично. З протилежного боку маємо недавно

*) Стаття С. Єфремова („Між двома душами“ відбитка з „Радиків“ Київ 1909), що як популярний нарис не втратила свого значіння і сьогодні, оперуючи при аналізі Гоголя, в зв'язку з його „російською мовою“, досить непевним поняттям „двох душ“ (як поетичний образ і символ — досить яскравий), — спроваджує читача на лінію найменшого опору і тим занадто спрощує, а деячімі і примітивізує проблему. В тім то й трудність гоголівської проблеми, що, на наш погляд, Гоголь мав одну (як і сам в листі до А. Смірної казав: „Я сам не знаю, какова у мене душа.“), лише скалічену і національно хору душу. Оперування ж спокусливо плястичним образом „дві душі“ могло надаватися лише в добі спізнаного „народництва“ (вся трагедія, мовляв, у тім, що Гоголь — „шляхтич“, „панчик“, одірваний від т. зв. „народу“ і т. п. псевдо-соціальні аберації 80 — 90 рр.). В світлі нашої сучасності гіпотеза двох душ редукувала справу дослідження Гоголя і гоголіства до примітивної і неплодної софістики.

видану в Парижі книгу власне Росіянина не Москаля Б. Шлецера (B. de Schloezer „Gogol“. Lib. Plon 1932) зустрінуту російською критикою, кажучи в дужках, досить зимно: занадто близько підійшов Шлецер до таємниці цього „російсько-го“ письменника.

Але стається це лише тепер по упадку петербурзької імперії, по кривавім відродженні України, по зрушенні багатьох історичних лаштунків, і що найважливіше по відзнанні на широку скалю української історичної пам'яті. І, хвала Богові, найвна тема „чийм є Гоголь“ вже потрохи сходить з сторінок сучасної нашої літератури.

Надходить бо час на більш актуальний підхід до Гоголя. В добі, що її найбільш гострий фрагмент переживаємо і почасти творимо, сталося щось, що зовсім по іншому освітлило цю по-стать.

В світлі тім, проектуючись на тло цієї доби, Гоголь починає виростати на велику і, на наш погляд, центральну проблему української дійсности.

II.

Перші спроби висвітлити більш відчувану ніж добачувану, і безперечно ірраціональну таємницю Гоголя, що викликала той дивний непокій, про який, може надто лірично, розповіджено в попереднім розділі, почалися від давна.

І тут, як в багатьох інших справах, піонером був наш, також дещо й досі тасмничий, Куліш. Але й великий Куліш („Основа 1861 р. „Гоголь как автор повестей из украинской жизни и истории.“) пішов „раціоналістичним“ шляхом дрібничково-роздратованих пошукувань у Гоголя нібито „цілко-

витого незнання народу українського", його „по-буту і звичаїв”, що допровадив його до дивовижного окреслення Гоголя, що правда, словами російського журналіста Полевого: „Он (Гоголь) был больше москаль и горожанин, нежели украинец, оснакомленный с бытом своего народа“ („Основа“, май 1861, ст. 10). Ці дрібничкові, часами уїдливі, але артистично безпідставні претенсії до Гоголя тягнуться на протязі кількох довгих статей, писаних, на мій погляд, лише з приводу Гоголя, з специфічно кулішівською ціллю—„насолити москалям“ і при цій okazji*).

Але все це не перешкодило Кулішеві розкидати між стрічками ряд думок, що їх блискавична проникливість і до певної міри пророчість для майбутнього гоголезнавства, є дійсно гідні великого Куліша.

„Блестящие призраки (привиди) из несуществующего в действительности мира...”; „...на место выставленной Гоголем куклы (ляльки) на пружинах—вообразить живую натуру...”; „...ея (Параски з „Сорочинського Ярмарку”) радость для нас так же противна (обридлива), как и движение мертвого тела под влиянием гальванизма...”; „...они (персонажі Гоголя) вдруг бы ожили, точно вставшие из гробов покойницы (небішки)...“

В цих висловлених якби між іншим, блискавках геніяльних здогадів Куліша, для нього несвідомо, властиво вже даються витичні. Варто підкреслити також, що Куліш перший натякнув не тільки на театральність („детский театр“ стор. 67) і „ляльковість“ („живут жизнью кукол“ *ibid*) гоголевських постатей з „Вечорів“, але й перший дав напрямок до застосування теперішньої т. зв. формальної методи до творів Гоголя

---

*) „... Хивря—не украинская баба, а [московская горожанка и при том самая распутная... не украинская хата, а московская изба с московскими полатями...“ (Основа, ст. 17).

такою стислою формулою: „Для нашего чувства это — мертвые слова, произносимые автоматом“ (стор. 64).

Ця кулішівська формула знайшла своє, хоч не повне і не зовсім вдале, але всеж місцями (XX гл.) яскраве висвітлення в капітальній праці І. Мандельштама, професора Гельсінгфорського університету, виданій по російському („О характере Гоголевского стиля“, Гельсінгфорс 1902). Ця стисла „формалістична“ студія, написана задовго до усталення „формальної школи“, беручи її в ретроспекції, може бути названа ревелюційною.

Та ні Куліш, ні Мандельштам (що часто, але не на тему покликається на Куліша), йдучи перший—шляхом раціональних розважань, другий—шляхом формальної методи, а обидва ставлючись до Гоголя з симпатією, що притупляла їх чуйність до таємничої, отже „тіневої“ сторони Гоголя, — не могли зайняти становища по відношенні власне до цієї його сфери і, поза інстинктовними здогадами Куліша, навіть не домислювалися про її існування. Для Куліша був Гоголь талановитим земляком, трохи розбещеним „неумереннимі похвалами“ критики, що як „шляхтич“ (народник—Куліш тоді вимовляв це слово з певною погордою) і „дідич“ знав простий люд український лише „по его худшим, облаченным или обкулаченным образцам“ („Основа“ май 1861 стор. 15). От і все. Як би, мовляв, Гоголь став ближче до (вживаючи тодішнього політичного словника) „народу“, почав би студіювати „етнографію“ і „історію“ та так не підлягав впливу „неумеренных похвал“, нота-бене російських, то все було б (за Кулішем) гаразд*).

*) Варто все ж пригадати дуже симптоматичний вірш Куліша: „Пред Гоголевым честнем“ (1893 р):

Земляче Гоголю! що ж над тобою склалось?

Кругом твого стоппа зібрались мертві душі,
Ті, що не встиг еси пером живописать...

Для проф. І. Мандельштама, як це тепер не комічно, Гоголь був передовсім могутнім збагачувачем і фундатором російської літературної мови і, хоч його „язик душі“ був безперечно, як підкреслює Мандельштам, українським,—це не перешкодило Гоголеві випрацювати свій оригінальний (чи не занадто?) стиль і стати геніальним письменником „загально-російським“. Так що, остаточно, Мандельштам ставить українське походження Гоголя і навіть факт мислення його в категоріях української мови — і письменникові зокрема і літературі російській взагалі — in plus. Всі ж підозрілі і явно хоробливі моменти (сочинительство слов“, „безсмысленныя словоизвержения“ і т. д.) — при аналізі тільки стилю Гоголя — Мандельштам або старанно затушковує, або зручно обриває, очевидно відчуваючи страх перед психопатологічними проваллями Гоголя і турбуючися за суцільність дещо іконописно намальованого образу*). Ця імліста заокругленість „зализаність“, це систематичне оминання так частих при дослідженні Гоголя „підводних каменів“, ця, сказав би я, штучна „гармонійність“, образу Гоголя і брак в науковій праці певних методологічних, ба навіть термінологічних пунктів оперття, робить з, ревелюційної на свій час, книги Мандельштама лишень спробу цікаву у фрагментах, але непевну й двоїсту під оглядом конструкційним.

Далі, за завісу „етнографічних недокладностей“ і „одірвання від народу“ (Куліш) та сумлінної але по лексичній і синтаксичній поверхні dokonаної аналізи (Мандельштам), словом за лаштунки „уної-

---

*) А що Мандельштам часом близько підходив до „забороненої сфери“ свідчить хоча б така, зараз же обірвана і ізольована думка: „Гоголь освобождался от дурных своих качеств, передавая их своим героям“ (стор. 54). Хоч сам Гоголь в „Вибраних місцях з листування“ сповідається з цієї своєї властивості майже в тих самих словах: „я уже от многих своих недостатков избавился тем, что передал их своим героям“...

тельної Малоросії“ і „Чуднаво Днепра“ — ані український націоналіст ХІХ ст. — Куліш, ані чужинець (і запевне навіть расово далекий) учений — не проникли.

Психологічне упередження до Гоголя, як нормального „російського письменника“ і симпатії — національна (Куліш) і науково-літературна („Памяти Николая Васильевича Гоголя“ присвячена книга Мандельштама) — ослабили проникливість зору і не напружили яким-будь гострим чуттям — інтуїції.

III.

Не теплій симпатії і навіть не горячій любови (як би вона взагалі була можлива по відношенні до Гоголя) суджено було проникнути за олеографічно-погідну малоросійськість цього загадкового письменника.

Акту цього dokonало загострене почуття національної й передовсім культурної відрубності і — отверто кажучи — національної (при тім московської!) ненависти. Ненависть і чужість напружили інтуїцію й загострили зір, що відчули й побачили зовсім а зовсім інше, цілком несподіване й „нетрадиційне“ в Гоголі. І навітлена таким зором і такою інтуїцією постать Гоголя встала зовсім новою, перш за все перед нами, земляками письменника. Стало ясно, що „упоїтельний й роскошний летній день в Малоросії“ і „Чуден Днепр при тихой погоде“ — були лишень маскою і „чарами“. І стало ясно, що „раціональні“ й „наукові“ методи, для дослідження таємниці Гоголя нічого, або майже нічого не можуть.

Вже в 80-х роках минулого століття, досі ще недоцінений і непризнаний, (тому що був горячим і щирим Москалем, не літеплим і націо-

нально - неутральним Росіянином) московський політичний письменник і блискучий есеїст Константин Леонтев вбачав в Гоголю джерело „порчі“ (псуття) російської літератури і парадоксальне — на перший (але лише на перший!) погляд „істребленіє (знищення) краси“^{*)}. Вже Леонтева непокоїло й відштовхувало те, що у Гоголя „жадна жінка до живої жінки не подібна: або це старуха типу Коробочки й Пульхерії Іванівни, або якась тінь, як Анунціята й Оксана, — якийсь мальовничий відбиток гарного тіла („красівой плоти“), що не має душі“^{*)}. Цитуючи ці здогади Леонтева, відомий філософ Бердяєв додає: „тут Леонтев відчуває якусь моторошність Гоголевої творчості, лише ще не вміє усвідомити собі свого почуття... В творчості Гоголя була вже захитана органічно — суцільна людина (підкреслення моє)... Він зовсім не реаліст. В його артистичних уявленнях є щось близьке артистичному кубізму Пікассо“^{*)}.

Але найбільшої сили, як що не виразності, досягають прозріння в мета - фізику Гоголя, на жаль несистематизовані, як би випадково фрагментарні, мислі - замітки Василя Розанова*, людини геніяльної інтуїції, вийнятого і по змісту й по формі письменника, а при тім може найсуцільнішого Москаля, якого, побіч Леонтева, видала Росія. Те, що несвідомо проривалося крізь назагал плиткувату працю Куліша, те, що скупю, але вже значно більш свідомо пробував сформулювати Леонтев, те, в цілому ряді розкиданих по окремих книгах заміток, афоризмів і есеїв Розанова, виростає в дещо мозаїчний, але синтетичний образ. І коли у всіх трьох авторів в застосуванні до Гоголя невинно уживається

---

^{*)} Правда, в „Легенді про Великого Інквізitora“ (1894) є глава присвячена Гоголені, де Розанов подає спробу синтетичного, хоч і дуже, вузького окреслення його творчості і ролі в російській літературі.

У статті про Фонвізіна В. Белінський каже, що „Росіяни є спадкоємці цілого світу, не тільки європейського життя, і спадкоємці по праву“, що вони „не повинні й не можуть бути ні Французами, ні Німцями, ані Англічанами, бо вони мусять бути Росіянами“. Так думає й сьогоднішній великодержавний інтелігент, і хоч скільки б ми кричали, що цей погляд застарілий і не відповідає вимогам сьогоднішнього дня, московський месіянїзм буде жити в головах московської інтелігенції, бо вона й сьогодні виховується на тому ж самому Белінському.

Розбити російський месіянїзм—це значить не тільки одкрити семафор для експресу радісної творчості, що вітром свого руху починає справжню весну народів, але й звільнити московську молодь від вікових забобонів великодержавництва.

Велика російська література є, перш за все, література песимістична, певніше, пасивно - песимістична... Російський пасивний песимізм виховував кадри „лишних людей“, попросту кажучи—паразитів, „мечтателів“, людей „без определенных занятий“, „пытыков“, „сереньких людей—двадцатого числа“.

У сьогоднішній російській етнографічній романтиці та ж сама ідеалізація минулих Разіних і Пугачових зливається з почуттям „расейського“ патріотизму, з неясними мріями про майбутнє. Далі йти цього не можна. Треба шукати нової дороги. Велика російська література дійшла своєї межі і зупинилась на роздоріжжі.

І якою злою іронією на адресу тієї ж літератури (української) звучать безграмотні поради орієнтуватися на московське мистецтво. Волею історії вийде зовсім навпаки: російська література для свого відродження зможе знайти чарівний бальзам тільки під буйним живим деревом відродження молодих національних республік, в атмосфері весни колись пригноблених народів.

Микола Хвильовий

(Україна чи Малоросія?)

слово „мертвий“ („мертві слова“ й „небішки“ у Куліша, „до живого не подібне“ й „відбитка...тіла, що не має душі“ — у Леонтева) то Розанов не зупиняється над констатуванням лише цієї „мертвенности“, а й намагається проникнути в природу цієї, однак же „живущої“ й „живучої“ мертвенности і аналізувати патологію Гоголя. В цім відношенні Розанов, як би „між іншим“ поставив майже всі крапки над і, несподівано підійшовши мало не до національних глибин проблеми Гоголя, хоч, на жаль, її виразно не сформулював. Та її трудно було йому, не тільки Москалеві (психологічно), а й Росіянинові (політично) розумово, відважитися на такий революційний крок на терені російської літератури. Правда, Розанов (в „Інквізиторі“ і інших місцях) висовував теорію, що російська література „вся в цілому явилася запереченням Гоголя, боротьбою проти нього“ (стор. 20).

Але піти на цілковите викреслення того, з якого „Шинелі“, по слову більш денационалізованого й остаточно, вже органічно-патологічного Достоевського, виросла згубна література російська, — Розанов не міг рішитися. Він залишив це самим історичним подіям, що в заграві руїни петербурзької імперії демаскували ролі й постать злого генія її — остаточно.

„Пушкін і Лермонтов кінчили собою цілу величну („великолепную“) Росію, від Петра і аж до себе... Власне — все кінчали. Власне — захід і вечір цілої цивілізації.

Все — „відбитки“ й „луни“. Луна „спогадів“... На всьому величний „стиль Растреллі“: на палацах, подіях, урочистостях, скорботах... Ермітаж, Державін, Жуковський, Публічна Бібліотека

і Карамзін... В „стилі Растреллі“—на-
віть опозиція: це — „декабристи“.

Тиха, супокійна, глибока ніч.

„Прозрачен воздух, небо блещет...“ *)

Сатана раптом поворушив патичком дно:
і з дна пішли струми мулу, болотяних
пухирців... Це прийшов Гоголь. За Го-
голем—все. Нудьга. Ніяковість. Злоба,
багацько злоби. „Зайві люди“. Сумови-
ті люди. Кепські люди.

Всі—на різні боки („врозь“). „Тягни на-
шу монархію в різних напрямках“.—„Гей,
Ванько: ти чого замислився, тягни! Та-
кої нагоди вже не буде!“

Горілка (в ориг. „горилка“). Трепак. При-
суди. О, це вже не „придворный ме-
нует“, це „нравы Растеряевой улицы“ **)

(„Опавшие листья“ Т. І. С. П. Б.

1913 стор. 294—296).

Але це лише констатування факту. Констату-
вання в своєрідно - „розановській“ цеб-то ірраціо-
нально-інтуїтивній формі — факту історично-со-
ціологічного.

Не заглиблюючися в прапричини такої фа-
тальної ролі Гоголя в історії петербурзької ім-
перії, Розанов ще в „Великім Інквізиторі“, ро-
блячи лише побічний екскурс в творчість Гого-
ля, вже дає ряд більш „раціональних“ констату-
вань і формулувань:

„... Як що зосередкуємо увагу... від-
чуємо зараз же фатальний брак (вну-
трішнього розуміння людської душі)
в його (Гоголя) творчості... Тільки
у нього одного (підкреслення Роза-

---

*) Розанов взагалі цитує дуже своєманітно і часто неправильно,
але запше характеристично, (треба: „Прозрачно небо, звезды блещут“
Пушкін).

**) Вираз з комедії Островського.

нова). Свій головний твір назвав він „Мертві душі“ і по-за всіляким передбаченням, висловив в цій назві велику таємницю своєї творчості і безперечно самого себе“ (стор. 21).

„... Яким тусклим, неживим поглядом треба було подивитися на дійсність, щоб проглядіти все те (прояви душі)... Мертвим зором подивився Гоголь на життя і мертві душі побачив він в нім. Зовсім не віддав він дійсності в своїх творах, лише з подивугідною майстерністю нарисував він ряд карикатур на неї, тому-то так і запам'ятовуються вони... В карикатурі схоплена лише одна риса характеру і вся постать відбиває лише її... Вона (карикатура)—ложна і назавше запам'ятується“ (ст. 24).

„Тут-то й лежить—каже Розанов—зясовання цієї (Гоголя) особистості і її судьби... Визнаючи його (Гоголя) геній, ми з подивом зупиняємося... і коли питаємо себе чому він такий неподібний до всіх, що робить його особливим,—то мимоволі починаємо думати, що це особливе-глибока й страшна вищербленість („із'ян“) в (його) природі, брак того, що всі мають, чого ніхто не позбавлений“ (стор. 25).

І тут Розанов наводить надзвичайне визнання самого Гоголя:

„Іх (людей) з голови не видумаєш. Поки не станеш сам скільки-небудь до них подібним, поки... не завоюєш силою в душу кілька добрих властивостей—, мертвецькою буде все, що не напише твоє перо. („Четыре письма к разным лицам по поводу Мертвых Душ“)

І нарешеті—тут Розанов щільно підходить до того, що спеціально нас інтересує, в закінченні глави про Гоголя конклуюючи:

... Яким словом окреслимо його (Гоголя) історичне значіння? Чи не скажемо ми, що це є розкриття життя, яке умерло в ньому, реституція гідности людини, що він (Гоголь) її йому відібрав. („Вел. Інkv.“ стор. 28).

Коли ми, отже, розгорнемо цю геніяльно-глибоку формулу Розанова на українське життя в цілому і тим розширимо індивідуально - особистий (тільки що до самого Гоголя) сенс її на індивідуальність збірну (нарід), дістанемо образ, місце і значіння проблеми Гоголя в цілокупности української проблеми.

Тоді вже не буде як відмахуватися від Гоголя тим, що він, мовляв, „Росіянин“ чи „російський письменник“, що поки, мовляв, він „був Українцем“ („Вечорі на хуторі...“) все було „гаразд“, а як почав писати про „Росію“ („Мертві душі“), то сталося нещастя і т. п., і т. п. софістичні маніпулювання з занадто догідною „теорією двох душ“.

„Мертві Душі“ є бо найфатальнішою й найглибшою українською книгою, написаною про Україну Українцем—же.

І в цім вся суть!

15.VII.1933.

ЛЯЄМ О'ФЛЯГЕРТИ

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА

Ліам О'Флагерти (Liam O'Flaherty), ур. 1896 р. — ірландський письменник. Твори: Spring Sowing, The Mountain Tavern, The Tent, The Black Soul, The Fairy Goose, The Assassin, The Informer, The House of Gold, The Martyr. Skerrett, A Tourist's Guide to Ireland, I Went to Russia. Новела „Громадянська війна“ (Civil War), що її подаємо в перекладі, взята із збірки The Tent.

Переклад з англійської І. В. Дубицького.

Починало світати. Вставав четвертий день. Все було втрачене, але вони не хотіли піддатися. Видряпалися на дах і чекали. Чекали на вояків, що прийдуть, як тільки розвідніє. Ще трохи й будуть тут.

Чути було, як били далекі кулемети, а небо з одного боку палало. Це не була бліда заграва сходу сонця, це був пожар, пожар в недалеких дільницях міста. Несамовито спалахувало полум'я, мішалось з чорним димом, здіймалося в гору страховниими обрисами... Бальки з лоскотом падали на брук вулиці праворуч, якраз там де була головна квартира республіканців, оточена з усіх боків та близька упадку. І саме на даху одної господи, в вузькій, підозрілім заулку обидва чоловіки чекали. Чекали на смерть.

Навкруги розкинулися на всі сторони дахи міста, немов один великий дах над безліччю людей, що поринули у сні. Люди спали тепер в спокою, бо все минуло. Минула небезпека й тривога непевних годин. Республіканців було переможено. Ах, як це сталося. Пройшло лише чотири дні і ось ціла маса республіканців, що завзято йшла вперед, була розторожена. Частина кинута в в'язниці, решта розбіглася, тинялася по горах, переховувалася, залікуючи рани...

Обидва чоловіки причаїлися на даху з револьверами в руках. Чекали...

Один з них був поручник Джим Долен, стрункий двадцятидвохлітній юнак, в синьому

одязі, що його купив собі спеціально на повстання, тепер подертому і зайозеному. Він ледви тримався. Молоде обличчя запало від перевтоми і неспаних ночей. Смертельний жах маловався в його очах. Другий виглядав спокійнішим. Цей другий був кватирмайстер Тим Марфи, тяжкий присадькуватий робітник з широким, смаглим лицем, що закінчувалося червоним, різкоокресленим і неначе трохи до гори задертим підборіддям. Мав він маленькі сірі очі, майже сховані за темними, напухлими жоками й невеличкий кирпатий ніс. Тим Марфи був рішучий, фанатичний ірландський повстанець, непогамований і позбавлений чуття.

Марфи лежав на животі, спираючися грудьми на долішню дахову ринву. Головою він пригнувся тісно до димаря, що сторчма витикався з даху. Револьвера тримав він у правій руці, якраз біля правого ока, й пильно вдивлявся поперед себе, чекаючи з ненавистю на першу голову, яка покажеться. Залишилося йому ще тридцять набоїв. А далі—смерть. Тим Марфи знав це. Аджеж все було втрачене. Пощо ж жити?

Долен припав на праве коліно, спочиваючи цілим своїм тілом на пятах. Він також стискав револьвера в своїй руці. Але люфа була спрямована на ринву. Його зуби дзвонили: він не хотів вмирати. В його мозку теж бунтувалася ненависть, ненависть до людей, що ось тепер спали під цими мовчазними дахами, ненависть до ворожих вояків, що он там підпалюють дома, а коли розвидніє приповзуть проміж домів сюди, до нього. Але він не хотів вмирати. З жаху перед смертю він дзвонив зубами.

Його голова горячково працювала. Він згадав про два трупи на сходах, про двох своїх товаришів, що їх було вбито попереднього дня, коли впала бомба з вантажного авта, повного во-

рожих вояків. Бомба вибухла з страшним гуком саме на сходах. Почулися крики. Панічний жах огорнув залогу. Три чоловіки з піднесеними до гори руками вибігли на вулицю й піддалися. І він... він також хотів піддатися... Але поруч з ним, біля вікна на найвишому поверсі, стояв Марфи. І Марфи стрілив раз... другий... третій... Три чоловіки, ті що вибігли з піднесеними до гори руками, скрутилися й попадали. Марфи стрілив ще раз. На вантажному авті хтось скрикнув. Авто шарпнулося й погнало з шаленою швидкістю геть. Постаць в зеленому мундурі, постаць ворожого вояка впала з простріленим хребтом між своїх живих товаришів, що для безпеки поклалися на долівку авта... Вони залишилися самі. Вони обидва. Поручник і підвладний. Але властиво начальником був вже підвладний. Поручник Джим Долен боявся свого підвладного. Цей потвір з карком мов у бика, цей чорт Марфи, простий ірландський повстанець був вже тут начальником. І він повернувся до поручника, приклав до його грудей револьвера й заревів йому просто в лице: „Ти залишишся тут зо мною! Розумієш, псе!! Наказ даю я і наказ згучить: не піддаватися!!”

Це було вчора ввечері. Яка ніч. Яка жахлива ніч! Тиша... Далекі постріли.. Щурі на сходах... Думки про жінку вдома... Марфи що буркотить щось під носом і нишпорить довкруги... Двох п'яниць добувається до бару з вулиці... А потім постріли, прокляття, втеча на дах... Ще не минула година, і ось тепер очікування смерті... Не піддаватися!... Долен подумав про свою жінку. Боже! Чимось чужим і далеким повіяло на нього. Чи минули чотири дні чи тисяча років? Він тепер не кохав своєї жінки. Ні! Вона була цілком стерта з його життя. Залишилися лише спогади про її тонкі, тендітні руки, біляві кучері над вухами, блакитні очі і про цілковиту неможливість

втовкмачити їй що небудь до голови. Він не сказав їй нічого. Він навіть не подав їй жадної вістки про себе після того, як, чотири дні тому, вискочив із свого бюро, щоб вступити в ряди повстанців. Вона ж нічого не розуміла... І ось тепер він думав про неї лише тому, що вона, його жінка, була з того іншого спокійного світу, від якого він був на все відрізаний, лежучи поруч з правдивим чортом, вона була життям і спогад про неї звав його до життя. Ах, чому, чому він не міг кликати рятунку, чому не міг націлити револьвера в широку Марфієву спину і стрілити раз, другий, стріляти з затиснутими зубами, з мертвими очима просто в нього, в Марфі, аж шість куль продіравлять його чортівське тіло. Тоді став би вільний. Тоді збіг би сходами вділ, повз тих двох... Ні! Повз мерців він не міг перейти. Боже! Трупи на сходах!

Він клацав зубами стоячи ось так навколішках. Страшенно боліла голова. Ціле тіло некло, кожний нерв дріжав, в нутрі щось важко душило, що хвилі здавалось йому, що дістане нападлу шалу, в якому треба буде мандрувати, мандрувати усе далі, крізь безконечні провалля повні чортовіння, крізь гук стрілів, крики й зойки...

Марфі не рухався. Він лежав випростований, похилений наперед, насторожний немов звір, оточений зо всіх сторін.

Ставало щораз більше ясно і на даху робилося тепліше. І зясністю, з ранком, з днем встали й зближалися згуки. Спочатку було чути шурхання гумових колес та глухий гуркіт мотора. Потім тиша. Ще за кілька часу згуки кроків... Марфі пробуркотів щось, порушив ліктями й розсклав ноги. Помалу обернувся до Долені й пильно подивився на нього. Його майже заплющені очі забігли кровю.

„Надходять”—прохрипів він. „До побачення

в пеклі". Його напухлі щоки трусилися, коли він сміявся не розтулюючи рота.

Ще кілька хвилин дивився він на Долену й мовчав. А далі відвернувся, скрегогочучи зубами, й підвів поволі свого мавзера в ту сторону, звідки доходили згуки.

Долен також випростувався. Він закусив уста. Дивився широкими, застиглими очима просто перед себе й не бачив нічого. Не думав про ніщо. Цілим тілом, цілим напруженим, скамянілим тілом чекав. Нащо?

Чап, чалап... Вони надходили. Їх ще не було видно. Вузька вуличка завертала у віддалі яких ста метрів рогом на ліво. Вони вийдуть саме з-поза цього рогу... Йтимуть повз голий мур, що висувався якраз напроти крамниці, де білими літерами стояло:

ДЖ. ВАЛШ, БАКАЛІЯ.

Голий мур... А на вулиці, на нерівних каміннях бруку—брунатні, сухі кізяки.

Долен дивився, перебігав очима з муру на крамницю і з крамниці знов на вулицю й не розумів нічого. Він нічого не бачив. Він вже був без думок і почувань.

Враз з-за рогу висунулися два чоловіки. Вони були в зелених мундурах. Йшли по одному з кожної сторони вулиці з рушницями на поготивлі й стежили за вікнами домів. Один з них жував довгу соломку. Біля крамниці вони зупинилися, щось сказали один одному. Потім кожний з них обернувся й підніс праву руку понад свою голову. Одну мить тримали вони свої праві руки піднесені, а далі кожний витягнув свою руку влі. Гасло. Вперед!

Йшли далі. З за рогу вийшли ще два чоловіки, потім ще три і всі рушили помалу вперед з готовими до стрілу рушницями.

Марфи щось пробуркотів і знову затрусився

своїм дивним тихим сміхом. Зелені мундури самі лізли йому в руки. Він зачекає аж вони підійдуть ближче. Тоді він стрілить.

Але Долен... Як тільки він їх побачив, його серце почало раптовно битися і мізок знов розпочав свою тривожну працю. Він не боявся їх. Ні! Він забув, що вони були його ворогами, що він бився з ними протягом чотирьох днів. Він перестав бути революціонером. Йому здавалося, що він був вязнем на ласці душогуба й божевільного і ось тепер надходило визволення. Охоплений несподіваним поривом, він хотів було замахати до них руками, гукнути до них, але жаска сила людини, що лежала отут з ним обезвладнювала його волю. Він міг лише тремтіти. Бліді його уста поривно й горячково вишептували слова, які годі було зрозуміти.

Вони підійшли ближче. Долен вже міг бачити гудзики на їх шинелях. Лиця їх були несамовито байдужі. Так ніби вони лише випадково, на прохід, вирушили сюди.

Боже! Чому вони не могли знати про те, що він ось тут в смертельній небезпеці. Чому вони так безжурно йшли вперед. До чорта!

Марфи порушився. Його права рука випростувалася, люфа його револьвера різко звернулася вділ. Ось, ось він стрілить.

Тоді... Долен скрикнув і кинувся на нього. Але Марфи лише одним ударом ліктя відкинув його геть. Доленова легка постать зсунулася по дахівці. Він впав навznak, знов з ускосом в ринву, лицем до гори, з головою мляво відхиленою назад. Марфи підвів револьвера й націлився на нього. Щось крикнув. Гостро вдарив стріл. Доленові здалося, що його вбито... Але ні!.. Це впав Марфи. Він впав назад з розкритим ротом, вимахуючи руками. Дивно безпомічно скрутився цілим тілом на праву сторону. Хтось з вулиці стрі-

лив до нього. Куля поцілила його в груди під ліве плече.

Долен відкинув голову й лежав горілиць. Йому все ще здавалося, що його вбито. Мізок його працював з незвичайною швидкістю. Червоні кола забігали в його очах, а ноги враз напружилися неймовірним тягарем, що помалу, помалу тягнув їх униз тоді, як горішня частина тіла лежала на даху зовсім вільно. Він не чув нічого й чекав серед страшної тиші.

Після стрілу вояки розбіглися й поховалися в маленькій вуличці, що скручувала з головної вулиці на ліво. Марфі стрілив двічі наосліп, але вже не поцілив нікого. Тимчасом кулі вдаряли густо в ріг крамниці одна біля одної, й діравили стіни. Долен лежав в смертельному жаху.

Знову гукнув постріл. Марфі конвульсійно здригнувся. Його голова впала назад. Правою рукою схопився він за шию. Його знову поцілили. На цей раз в ліве плече біля самої шиї. Вмить виступила кров, плямами просякаючи крізь синій светер. Рот його знов якось несамовито відкрився, язик вивалився, а уста щільно замкнулися над язиком.

Марфі примружив ліве око і з велитенським зусиллям вицілив свого револьвера просто в сторону протилежного димаря.

Цим разом він стрілив тричі раз - по - раз. Ворожий вояк, вимахуючи руками, що криво тримали рушницю, з криком повалився навпоперек комина. Другий скочив йому до помочі. Марфі стрілив ще раз. Вояк хутко відповз геть і сховався за комин. Чи був пострілений?

Враз затарахкотів кулемет. Дош куль снав перед Марфієве лице, що подавалося то в один то в другий бік, коли кулі вдаряли зблизька. Він прикуцнув і лежав зовсім тихо.

Трах — тарах, др — р — р — р, трах!

З усіх сторін стріляли до нього. Кавалки цегли били його по спині. Та його вже не могли поцілити і він лежав вичікуючи в ринві.

І раптом згадав він про Долену. О, з ним треба було вже раз скінчити, з цим зрадником. Чув як сили поволі опускали його. Лише одна сторона його тіла жила. Друга була мертва. Смерть наближалася кроками велетня. Але спершу, заки смерть забере його, він хотів відвдячитися тому вирокові. Помалу він підвів голову й пересунув її вздовж низької стіни ринви так, щоб не було її видно на фоні дахівок, по яким раз-у-раз били кулі. Потім йому прийшлося пересунути свою праву руку й підтягнути праве коліно аж до клубів. Він довго вовтузився сюди й туди, постогнуючи від страшних болів.

Долен чув його рухи й зацікавився від жаху. Шурхіт Марфиевого тіла, що наближався до нього, привів його знову до повної свідомості. Він лежав тихо, слухаючи биття власного серця. Все здавалось йому сном, кошмарним сном. І шурхіт тіла людини, що хотіла його забити, пройшов його гострим почуттям жаху.

Він підвів голову й розплющив очі. Тоді, просто над собою, він побачив Марфиеве лице, зашпене кров'ю, він побачив також чорну люфту револьвера, що помалу, з несамопитим якимось тремтінням, зверталася до нього. Він скрикнув і на ліктях подався взад, вздовж ринви. Марфи порушився, підводячись трохи, щоб краще націлитися.

Але це йому не вдалося. Його тіло здригнулося, револьвер стрілив в повітря. А він сам, Марфи, перекинувся назад, вдаряючи головою в ринву. Тепер ворожа куля влучила. Куля поцілила його просто в мізок.

... Він лежав зовсім спокійно. Вогоп'я ушух. Через вулицю голосно гукали вояки.

Долен прикуцнув обіч, вдивляючися в мер-тве Марфиеве тіло.

Чи мав тепер підвестися й піднести руки? Ні! Як тільки згадав про те, що йому треба буде стрінутися з тими вояками, які ось шойно застрілили цю живу людину—жах перед ними прокидався в ньому з новою силою. Він знову зрозумів, що вони були його ворогами, що годі йому чекати від них рятунку. Зимний піт моторошно облив ціле його тіло. Він поповз обережно дахом, пробуючи знайти якусь схованку. Щільно притулився цілим тілом й заплющив очі.

Настали хвилини тиші. Довгі хвилини, що здавалися годинами. Все втихло.

А потім, враз, залунали чийсь кроки, зараз же за ним, десь неймовірно близько. Він почув їх. Щось струснуло ним. Він схопився й зама-хав руками над головою. Впав навколішки, цілий трусився. Застиг в полохливій позі, простягаючи благально вперед руки.

„Заберіть мене звідцілья. Заберіть мене! Ні, я не стріляв. Він був шалений. Моя жінка, жінка моя! Я присягаю перед Богом, що я не стрі-ляв!.. Два чоловіки на сходах!... Він звався Мар-фи!.. Забері - іть мене!!”

Їх було двох. Двоє визирали з-поза краю даху. Два грізні, холодні обличчя, що вороже дивилися на нього. Він побачив, як ці обличчя помалу стали холодніші й грізніші, як уста на тих обличчях згіржливо викривилися, а очі стяг-нулися в вузьеньку шпарку.

Один з них сказав:

„Зробім кінець цьому виродкові”.

І обидва стрілили йому просто в лице.

З М І С Т.

	стор.
Богдан Лепкий	— З моїх вікон 5
Андрій Крижанівський	— Міста і люди 11
Евген Маланюк	— Уривки з „Полтави“ — Листопад—Листи. — Балтійська балада. . . 53
Ю. К.	— Остання атака поручника фон Гагенау 61
Наталя Лівницька-Холодна	— Поезії 89
Михайло Рудницький	— Європа і ми 95
Микола Бажан	— Трилогія пристрасти . . 107
Евген Маланюк	— Гоголь 117
Микола Хвильовий	— Україна чи Малоросія? . . 129 (Фрагменти)
Ляєм О'Флягерти	— Громадянська війна. . . 135

Літографія Петра Холодного.

З цієї книжки відбито тридцять
пять нумерованих примірників
на папері ручної роботи.
З того, примірники від I — VII
бито на голяндському папері
Van Gelder, решту від 1-28 на чер-
паному папері краєвого виробу.

№

Видавець і відповідальний редактор Модест Куницький

Друковано в друкарні А. В. С. під орудою К. Бартковика.
Варшава, Маршалковська вул. 97.

